

หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีพระราชทานเพลิงศพ
ศาสตราจารย์ สันตญา ธรรมศักดิ์

วันเสาร์ที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕
ณ เมรุหลวงพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961174677

๐๗. ๑๕

วันที่	4	ก.พ.	2559
เลขทะเบียน	9. 1169		
เลขหมู่	๑๓ ๙ 556 ๗ 2545		

หนังสือที่ระลึกพิธีพระราชทานเพลิงศพ
ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์

๐๗๐๗๒๗๖ ๙๐๕ ๑๑๐
น.๑ ส.๑๓๖๗๖๓๗

ศ.ดร. ส. ๑๓๖๗๖๓๗
16.1.52

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

นรนิติ เศรษฐบุตร

มูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติเป็นผู้จัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่
ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์

ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์

ชาตะ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐

มรณะ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕

สมาชิกห้องสมุดรัฐสภา

ขอกราบแสดงความอาลัยด้วยความเคารพที่นับถือยิ่ง

ในการที่ **ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ธีรญาณ ธรรมศักดิ์** ได้ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๕ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับศพไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ โดยตลอด และมีผู้เคารพนับถือ เช่น คณะองคมนตรี คณะรัฐมนตรี คณะตุลาการ สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ และหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ได้ร่วมใจกันบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศแด่ **ฯพณฯ** มาเป็นลำดับ บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร แล้ว

ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ธีรญาณ ธรรมศักดิ์ ถือเป็นปูชนียบุคคลที่สำคัญยิ่งคนหนึ่งของประเทศ เพราะได้ประกอบคุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติ ศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์และสังคมไทยมาโดยตลอด โดยภารกิจที่สำคัญยิ่งของ **ฯพณฯ** ก็คือ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อปี ๒๕๑๖ ซึ่งเป็นช่วงบ้านเมืองคับขัน เกิดเหตุวุ่นวายต่างๆ มากมาย และ **ฯพณฯ** ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ และด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต รวมทั้งได้บริหารงานด้วยหลักนิติธรรม ซึ่งถือเป็นการใช้ระบอบ

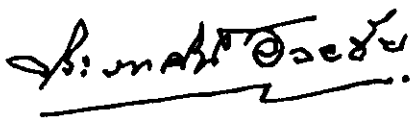
(๖)

ประชาธิปไตยในการบริหารบ้านเมือง จนทำให้เหตุการณ์บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติ นอกจากนี้ ยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นประธานองคมนตรี เมื่อปี ๒๕๑๘ จนถึงปี ๒๕๔๑ รวมเวลา ๒๒ ปี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากที่สุดของเบื้องพระยุคลบาทอย่างใกล้ชิด ตลอดระยะเวลาที่ ฯพณฯ ดำรงตำแหน่งประธานองคมนตรี ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ นอกจากปฏิบัติหน้าที่ใน ๒ ตำแหน่งที่สำคัญยิ่งดังกล่าวแล้ว ฯพณฯ ยังได้ทำหน้าที่ที่สำคัญอีก อาทิ ประธานสภาฎีกา ปลัดกระทรวงยุติธรรม อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประธานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก เป็นต้น ในทุกๆ ตำแหน่งหน้าที่ที่ ฯพณฯ ได้ปฏิบัติภารกิจด้วยความเสียสละ ความยุติธรรม และมีประสิทธิภาพยิ่ง จนทำให้หน่วยงานและองค์กรนั้นๆ ประสบความสำเร็จก้าวหน้าอย่างมาก

ในฐานะที่ ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ธีรยุทธ บุญญา ธรรมศักดิ์ ได้ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ ตั้งแต่ปี ๒๕๓๑ จนถึงปี ๒๕๔๕ ฯพณฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเมตตาอารีและได้ให้ความช่วยเหลือในกิจการของมูลนิธิฯ มาโดยตลอด จนทำให้มูลนิธิฯ เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ โดยเฉพาะด้านรายได้นั้น มีเงินทุนเพียงพอที่จะนำไปสนับสนุนการดำเนินงานของโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติเป็นประจำทุกปี มุ่งเน้นช่วยเหลือผู้ป่วยรายได้น้อย และสนับสนุนทุนการศึกษาแก่บุคลากรของคณะในกลุ่มศูนย์สุขภาพศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะกรรมการมูลนิธิฯ มีความเห็นร่วมกันที่จะมีส่วนร่วมที่จะสนองคุณูปการของ ฯพณฯ ในโอกาสสุดท้ายนี้ จึงได้มอบหมายให้ รองศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร กรรมการมูลนิธิฯ ได้เขียนหนังสือเล่มนี้ เพื่อแจกโดยเสด็จ

พระราชกุศลอีกส่วนหนึ่งด้วย และรองศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร
ก็ได้ดำเนินการจนเสร็จสิ้นเรียบร้อยสมบูรณ์ จึงขอขอบคุณ
รองศาสตราจารย์ นรนิติ เศรษฐบุตร มา ณ โอกาสนี้

ขออำนาจบุญกุศลที่มูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิม-
พระเกียรติ ศิษย์ และคณะบุคคลที่ได้บำเพ็ญมา จงประกอบกันเป็น
มหันตเดชานุภาพบันดาลให้ *ฯพณฯ ศาสตราจารย์ ธีรยุทธธรรมสัทธิ*
อดีตประธานองคมนตรี อดีตนายกรัฐมนตรี อดีตประธานศาลฎีกา
และอดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จงประสบสิ่งที่พึงปรารถนา
ในคดีวิสัยสัมปรายภพตามเจตนาอุทิศจงทุกประการ

(ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย)

รองประธานกรรมการ

มูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ

รับได้ดังหลักฐาน

กราบรำลึกถึง ท่าน ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ด้วยความเคารพยิ่ง

“มูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะ
บารมีของท่านอาจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์”

ดิฉันเขียนเช่นนี้คงไม่มีใครคัดค้าน เพราะนี่คือความจริง

ตั้งแต่มูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติตั้งมาเมื่อมีนาคม ๒๕๓๑
ท่านอาจารย์ สัญญา ได้ให้ความกรุณาและให้เกียรติแก่มูลนิธิฯ รับเป็นประธานของมูลนิธิ
ตลอดมาจนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕

ท่านอาจารย์มิได้เป็นประธานแต่เพียงในนาม แล้วปล่อยให้คณะกรรมการดำเนินงานไป
หากแต่ท่านได้เอาใจใส่ต่องานของมูลนิธิฯ ตลอดมา ท่านจะคอยสอบถามดิฉันอยู่เสมอว่า
ทำงานกันอย่างไร มีผลอย่างไรบ้าง ทำงานตรงตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ในตราสารหรือเปล่า
เมื่อมีปัญหาในการทำงานท่านก็จะช่วยแก้ปัญหาให้ตลอดมา

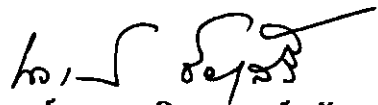
สิ่งที่ประทับใจดิฉันมากที่สุดคือ ครั้งหนึ่งท่านกล่าวยืนยันอย่างหนักแน่นว่า
“มูลนิธิฯ นี้ ตั้งขึ้นมาด้วยศิษย์เก่าและชาวธรรมศาสตร์ การใช้จ่ายเงินของมูลนิธิฯ ต้องเป็นไป
ตามวัตถุประสงค์ของชาวธรรมศาสตร์”

คำกล่าวนี้มีความหมายลึกซึ้ง และประทับใจดิฉันมากที่สุด ทันทีที่ได้ยินท่านกล่าว
เช่นนั้น ดิฉันมีความคิดในใจว่า นี่คือผู้ใหญ่ที่ทรงไว้ซึ่งความเที่ยงธรรม, ที่เราสามารถให้ความ
เคารพได้อย่างเต็มใจที่สุด

ศิษย์เก่าและบุคคลภายนอกหลายคนให้ความสนับสนุนมูลนิธิเพื่อโรงพยาบาล
ธรรมศาสตร์ บอกกับดิฉันตรงกันว่า “เห็นชื่ออาจารย์สัญญาเป็นประธานมูลนิธิก็ไวใจได้แล้ว
ไม่สงสัยอะไรเลย ยินดีสนับสนุน” มูลนิธิฯ จึงได้รับการสนับสนุนเงินบริจาคมาทุกปี
จนกล่าวได้ว่าเป็นมูลนิธิที่มีความมั่นคงแห่งหนึ่ง

เมื่อคณะกรรมการมูลนิธิฯ และเจ้าหน้าที่ไปกราบ ท่านอาจารย์ สัญญา ในวันเกิด
๕ เมษายน และวันขึ้นปีใหม่ทุกครั้ง เราขอให้ท่านอยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของเราตลอดไปนาน ๆ
แต่บัดนี้ เราขาดร่มโพธิ์ร่มไทรของเราไปแล้ว

ถึงแม้ท่านจะจากไปแล้ว แต่บารมีธรรมและคุณงามความดี คุณธรรม และความ
เมตตากรุณาของท่านอาจารย์จะยังคงอยู่เสมือนเป็นตัวแทนของอาจารย์สัญญา ซึ่งเราจะยึดถือ
เป็นหลักในการทำงานของมูลนิธิเพื่อโรงพยาบาลธรรมศาสตร์ตลอดชั่วกาลนาน

(ศาสตราจารย์ คุณหญิงนงเยาว์ ชัยเสรี)

อดีตรกรรมการมูลนิธิฯ

คำของผู้เขียน

ชีวิตการทำงานในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้กระผมเอง ได้มีโอกาสได้พบท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นครั้งแรก เมื่อท่านอาจารย์เป็นอธิการบดีและกระผมเป็นเพียงอาจารย์ใหม่ของ คณะรัฐศาสตร์ เพียงได้พบ ได้มีโอกาสสนทนากับท่านครั้งนั้น กระผม ก็มีความดีใจว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีอธิการบดีที่มีความเป็น ธรรมดาสามัญ มีความเป็นกันเอง เปิดโอกาสรับฟังความคิดเห็น และ ต้องการให้คนในธรรมศาสตร์มีส่วนร่วมในกิจกรรมมหาวิทยาลัย รวมทั้งเป็นผู้ใหญ่ที่มีความเมตตา

วันเวลาผ่านไปในการทำงาน กระผมก็ได้รับความกรุณาจาก ท่านอาจารย์เสมือนว่าเป็นศิษย์คนหนึ่งหรือญาติคนหนึ่งด้วย เพราะ ท่านอาจารย์ได้รู้จักกับญาติและบรรพบุรุษของกระผมเองหลายคน ท่านเป็นคนเล่าให้ผมฟังถึงกิตติกรรมของผู้ใหญ่บางคน สิ่งที่ท่านอาจารย์ บอกให้รู้ก็คือความซื่อสัตย์นั้นสำคัญนัก

เมื่อกระผมเป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กระผม ยิ่งได้รับความเมตตาจากท่านอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง เป็นความ เมตตากรุณาที่ไม่ได้ให้แก่ตัวกระผมเท่านั้น หากให้แก่มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ที่ผู้คนทั้งหลายแม้อยู่นอกมหาวิทยาลัยก็ได้ประโยชน์ด้วย ท่านอาจารย์จึงเป็นผู้ใหญ่ที่ให้คำปรึกษาและช่วยงานมหาวิทยาลัย ตลอดมา

ท่านอาจารย์จะสอนให้รู้เรื่องอะไรหลายอย่างโดยเราไม่รู้ตัวใน ตอนแรก และเป็นการสอนที่ท่านเองคือตัวอย่าง เวลาไปหาท่านอาจารย์ จึงเสมือนไปหาญาติผู้ใหญ่ท่านจึง “ใช้ญาติผู้ใหญ่สอนญาติ” ที่เอื้ออารี มีเมตตาจิตกับศิษย์นอกชั้น และญาติผู้ใหญ่จะกุมมาตลอดเวลา

ฉะนั้นเมื่อมีใครบอกว่า “รักอาจารย์สัญญา” กระผมจึงเข้าใจดี และคนธรรมดาหลาย ๆ คนก็รักท่านอาจารย์ แม้จะไม่ได้พูดออกมา ทุกวาระและโอกาสก็ตามที และกระผมก็เชื่อว่าคนในที่อื่น ๆ ก็รักท่านอาจารย์อีกเช่นกัน ท่านอาจารย์เป็นคนของแผ่นดิน ไม่ใช่เป็นเฉพาะคนของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง

กระผมเองได้อ่านเรื่องที่ถูกคนอื่นได้เขียนถึงท่านอาจารย์มาหลายเรื่อง แต่เห็นว่ายังมีอีกมุมหนึ่งที่มีคนเขียนถึงท่านอยู่ไม่มากนักก็คือมุมของการเป็นคนที่ชอบวิธีประชาธิปไตย กระผมได้พยายามที่จะเขียนเรื่องท่านอาจารย์มาหลายปีแล้ว แต่ก็เขียนได้ไม่มาก ทั้ง ๆ ที่เคยกราบเรียนท่านอาจารย์เอาไว้ว่ากระผมจะขอเขียนถึงท่านอาจารย์ใหม่ จนกระทั่งถึงวันที่ท่านอสัญกรรม กระผมทราบข่าวท่านวายชนม์ขณะที่เดินทาง เพื่อนสมาคมธรรมศาสตร์ที่เมืองลอสแอนเจลิส สหรัฐอเมริกา แจ้งให้ทราบ ขณะที่ไปพบปะกันเรารับทราบข่าวด้วยความเสียใจอย่างยิ่ง

กราบท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กระผมเขียนเรื่องของท่านอาจารย์เสร็จเข้าไป ไม่ทันให้ท่านอาจารย์ได้อ่านก่อน กลายเป็นหนังสือที่ขอพิมพ์เผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านอาจารย์ หากท่านอาจารย์ทราบด้วยญาณวิถีดุจขอได้โปรดทราบเถิดว่ากระผมขอเอาข้อเขียนของกระผมนี้บูชาครู ขอให้ครูผู้เป็นที่เคารพรักของพวกเราไปสู่สุคติภพ

บรรณิธิ เศรษฐบุตร

สารบัญ

	หน้า
คำนำ โดย ศาสตราจารย์ ประภาศน์ อวยชัย	(๕)
● สัญญากับประชาติปไตย	๑
● ครอบครัวและการศึกษา	๕
● ชีวิตกับการทำงาน	๑๕
● การเป็นครู	๒๖
● สัญญากับมหาชน	๓๔
ขอขอบพระคุณ	๗๓

“สัญญาากับประชาธิปไตย”

(หนังสือที่ระลึกพิธีพระราชทานเพลิงศพ
ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์
วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕)

บรรณิณี เศรษฐบุตร

สัญญากับประชาชนไทย

ธนิต เศรษฐบุตร

เมื่อตอนดึกของคืนวันที่ ๑๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖ ในขณะที่บ้านเมืองไทยกำลังอยู่ในภาวะคับขัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชกระแสรับสั่งทางโทรทัศน์ว่า

“วันนี้เป็นวันมหาวิปโยคที่น่าเศร้าสลดใจอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ของประชาชนชาวไทย ตลอดระยะเวลา ๖-๗ วันที่ผ่านมาได้มีการเรียกร้องและเจรจากัน จนกระทั่งนักศึกษาและรัฐบาลทำข้อตกลงกันได้ แต่แล้วมีการขว้างระเบิดขวดและยิงแก๊สน้ำตาขึ้น ทำให้เกิดการปะทะกันและได้มีคนได้รับบาดเจ็บหลายคน ความรุนแรงได้ทวีขึ้นทั้งพระนคร ถึงขั้นจลาจลและยังไม่สิ้นสุด มีคนไทยด้วยกันต้องเสียชีวิตนับร้อย

ขอให้ทุกฝ่าย ทุกคนพึงระงับเหตุแห่งความรุนแรง ด้วยการตั้งสติยับยั้ง เพื่อให้ชาติบ้านเมืองคืนสู่สภาพปกติเร็วที่สุด

อนึ่ง เพื่อขจัดเหตุร้ายนั้น จอมพลถนอม กิตติขจร ได้ขอลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อค่ำวันนี้ ข้าพเจ้าจึงแต่งตั้งให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี

ขอให้ทุกคนทุกฝ่ายร่วมกันสนับสนุน เพื่อให้คณะรัฐบาลใหม่สามารถบริหารงานแผ่นดินได้โดยมีประสิทธิภาพเต็มเปี่ยม และแก้ไขสถานการณ์ให้คืนสู่สภาพเรียบร้อยได้โดยเร็ว ยิ่งความสงบสุข

ความเจริญรุ่งเรืองให้บังเกิดแก่ประเทศ และประชาชนชาวไทยโดยทั่วกัน”^๑

ดังนั้น ในคืนวันเดียวกัน ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บรูษไทยผู้มีได้เคยมีความคิดที่จะเล่นการเมืองเลยก็ได้ ให้คำมั่นสัญญาทางการเมืองเป็น “ปฐมวาทะทางการเมือง” แด่มหาชนชาวไทย ในฐานะนายกรัฐมนตรีหัวหน้ารัฐบาลที่จะต้องเข้ามาดำเนินการให้บ้านเมืองสงบสุขว่า

“ข้าพเจ้าขอสัญญาว่าจะให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรโดยเร็วที่สุดที่จะทำได้ และข้าพเจ้าคาดว่าไม่ควรจะเกิน ๖ เดือน นับแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะเชื่อเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิ มีคุณธรรม มีความสามารถ ซื่อสัตย์สุจริตประกอบเข้าเป็นคณะรัฐมนตรีในวันเร็ววันนี้ ขอให้ท่านข้าราชการประจำทุกท่านไม่ว่าในตำแหน่งใด ได้ปฏิบัติหน้าที่ที่ท่านมีอยู่ในปัจจุบันต่อไปตามเดิมทุกประการ

รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งข้าพเจ้าเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นี้มีเจตจำนงจะปกครองประเทศชาติตามระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง สวัสดิ์”^๒

ผู้คนทั้งหลายได้รู้จัก ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ มาก่อนที่ท่านจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศในหลายบทบาท ทั้งการเป็นตุลาการที่ดี มีเกียรติคุณในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต และมี

^๑ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ กับ ๑๔ ตุลาคม' ๑๖ (กรุงเทพฯ-มูลนิธิศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ - ๒๕๕๕) หน้า ๕๕.

^๒ เฟิงอั้ง, หน้า ๖๔-๖๕.

ความรู้ความสามารถดีเด่นจนเป็นประมุขของฝ่ายตุลาการ ในตำแหน่งประธานศาลฎีกา เป็นครูบาอาจารย์ที่มีความรู้ มีความเป็นครู มีเมตตาธรรม สั่งสอนและนำทางศิษย์ให้มีความรู้คู่คุณธรรม มีตำแหน่งทางวิชาการสูงสุดเป็นศาสตราจารย์ กับตำแหน่งบริหารการศึกษาจากคณะนิติศาสตร์จนเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยสำคัญ คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำงานส่งเสริมทางด้านพระพุทธศาสนา อันสำคัญเป็นนายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยฯ กับเป็นประธานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ที่มีสมาชิกชาวพุทธจากหลายๆ ประเทศในโลก และที่สำคัญได้ทำงานถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในฐานะองคมนตรี

แต่เมื่อต้องเข้าสู่การเมืองโดย “อุบัตินเหตุ” มาดำรงตำแหน่งใหญ่โตในฐานะนายกรัฐมนตรี อันเป็นตำแหน่งที่ผู้คนหลายๆ คนปรารถนา ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่ยากยิ่งสำหรับคนที่มิได้เป็นนักการเมือง ด้วยว่าการเมืองนั้นเป็นเรื่องที่มีศัตรูหรือคู่แข่งทางการเมืองอย่างแน่นอน และที่นายกรัฐมนตรีจักต้องทำก็คือ การพบปะกับมหาชนแม้ท่านนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ จะเข้ามาเป็นนักการเมืองโดยไม่ได้ตั้งพรรคการเมือง ไม่ได้หาเสียงในการเลือกตั้ง และตัวท่านเองไม่ได้ลงสู่สนามเลือกตั้ง ท่านก็ต้องเผชิญหน้ากับมหาชนอย่างแน่นอน และเป็นการเผชิญหน้ากับมหาชนในช่วงเวลาที่บ้านเมืองไทยยามนั้นมหาชนเป็นใหญ่ สิทธิเสรีภาพมีกันอย่างกว้างขวาง ถ้าผู้นำทางการเมืองไม่เปิดใจกว้างพอก็ดูจะเป็นปัญหาในตัวเองที่จะนำบ้านเมืองให้ลุล่วงไปด้วยดีได้ยาก เพราะผู้ปกครองต้องปกครองบ้านเมืองอย่างเป็นประชาธิปไตย

ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ตุลาการอาวุโส และอาจารย์มหาวิทยาลัย ทำได้อย่างไร เมื่อยามที่ท่านพ้นจากตำแหน่งนายก

รัฐมนตรี พ้นจากการเป็นนักการเมืองชั่วคราวได้แล้ว แม้จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์กันมาก ในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่มหาชนก็ดูจะรักและชื่นชมท่านเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคำชมของประชาชนที่สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ได้บันทึกเอาไว้

“ที่ประชาชนชมเชยรัฐบาล ได้แก่ ไม่มีรัฐบาลใดมีน้ำใจใสสะอาดยอมปล่อยให้เสรีภาพแก่ประชาชนเท่ากับรัฐบาลชุดนี้ คือยินยอมรับคำร้องทุกข์จากประชาชนด้วยน้ำใจเป็นธรรม และพอใจในความซื่อสัตย์ของนายกรัฐมนตรี”^๓

ในโอกาสนี้เราลองย้อนหลังไปดูชีวิตและงานบางส่วนของเอกบุรุษผู้ถึงแม้ไม่ได้ตั้งพรรคการเมือง ไม่ได้ลงเลือกตั้ง และต้องมาเป็นนักการเมืองจำเป็นก็ตาม ก็เป็นนักประชาธิปไตยได้ไม่น้อยกว่าใคร เพราะท่านเป็นนายสัตย์ของมหาชน บุคคลที่รู้จักคนและเข้าใจมหาชนมากมาตั้งแต่ต้น ไม่ว่าจะทำงานใดและดำรงตำแหน่งหน้าที่ใดก็ตาม

^๓ สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๗).

ครอบครัวและการศึกษา

เมื่อเอ่ยนามท่านอาจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ นักกฎหมาย ผู้ซื่อสัตย์ของแผ่นดิน คงจะมีคนจำนวนมากที่รู้จักชื่อเสียง แต่คงมี คนไม่มากนักที่รู้จักชีวิตซึ่งน่าสนใจของท่าน ที่เป็นตำนานน่าเล่าขาน ให้ได้รู้จักทั่ว เพราะเป็นชีวิตของคนที่ค่าของแผ่นดินไทย อาจารย์ สัญญาหรือที่ผู้เขียนจะเรียกในหนังสือเล่มนี้ว่า “นายสัญญา ธรรมศักดิ์” นั้นเกิดเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐ ในตระกูลขุนนางที่เป็น นักกฎหมาย ท่านเล่าถึงชาติกำเนิดของท่านเองว่า

“คุณพ่อของผมเป็นผู้พิพากษาคณะหนึ่งของแผ่นดิน ชื่อเดิม คือ นายทองดี ธรรมศักดิ์ นามสกุลเพิ่งได้รับพระราชทานทีหลัง ภายหลังท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น พระยาธรรม สารเวทย์วิเศษภักดี ศรีสัตยวัตตา พิริยพาหะ ส่วนคุณแม่ชื่อ คุณหญิงชั้น พี่ชายคนโตคือ นายบรรจง ธรรมศักดิ์ พี่สาวคนรอง คือ นางชুমวิทยาภิจ หรือฉวี ไปตระนนท์”^๔ นอกจากนี้ท่านยังมี พี่ชายต่างมารดาอีกคนหนึ่ง

บ้านเดิมของท่านนั้นอยู่ที่ฝั่งธนบุรีบริเวณหลังวัดอรุณราชวราราม ซึ่งท่านบอกว่าเป็น “บ้านของปู่คือ หลวงศักดิ์โยชบาต”^๕ ฟังดูแล้ว จะเห็นได้ว่าชีวิตวัยเด็กของท่านน่าจะสบาย เพราะมีปู่เป็นคุณหลวง และมีบิดาเป็นเจ้าคุณ แต่ชีวิตคนเรานั้นมีความไม่แน่นอน เพราะบิดา

^๔ “๓ ทศวรรษแห่งฉากแรกของชีวิต” ใน ๕๐ ปีปูชนียบุคคล สัญญา ธรรมศักดิ์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐) หน้า ๑๗.

^๕ เพิ่งอ้าง.

ของท่านได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคไข้หวัดใหญ่และปอดบวม ขณะที่ท่านมีอายุได้เพียง ๑๑ ปี สมัยนั้นเรียกโรคนี้เป็นภาษาอังกฤษว่า “ไขอินฟลูเอนซ่า” มีระบาดในกรุงเทพฯ ท่านนึกย้อนหลังไปแล้วบอกให้เราว่า “ตอนนั้นไข้ยังไม่มียารักษา พ่อเจ็บอยู่ไม่กี่วันก็ตาย”^๖

การสูญเสียบิดา ทำให้ฐานะทางบ้านของ เด็กชายสัญญาธรรมศักดิ์ ซึ่งเป็นบ้านขุนนางที่ชื่อสัตย์สุจริต ต้องยากจนลงไปตั้งแต่นั้น ท่านเล่าถึงชีวิตตอนนั้นของท่านด้วยความจำที่ยากจะลืม และด้วยความภาคภูมิใจระคนไปด้วยที่พ่อท่านเป็นคนดี ชื่อสัตย์สุจริตว่า

“ใครๆ ก็พูดว่าพ่อผมเป็นคนชื่อสัตย์ ท่านเป็นลูกศิษย์ของกรมหลวงราชบุรีรุ่งแรก” ที่เขาเรียกกันว่าเป็นเนติบัณฑิต ร.ศ. ๑๑๖ และท่านก็เล่าตรงๆ อย่างไม่อายใครต่อไปว่า “ตอนนั้นถ้าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ต้องมีที่อยู่สมหน้าตาแก่ฐานะของตัว ไม่อย่างนั้นก็เป็นที่เสื่อมเสีย แต่พระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน แต่หากที่มีมรดกพสกนิกรอยู่แล้วไม่เป็นไร พ่อผมไม่มี ปู่ผมก็เป็นหลวงกินแต่เงินเดือน... ผมยากจนเป็นนักเรียนอัสสัมชัน ยากจนมาตั้งแต่พ่อเสีย”^๗

การที่จะให้มีที่อยู่สมฐานะ ทำให้บิดาของท่านคือ พระยาธรรมสารเวทย์วิเศษศักดิ์ ต้องไปกู้หนี้ยืมสินพระคลังข้างที่มาสร้างบ้าน โดยเอาเงินเดือนมาส่งชำระหนี้ ขณะที่ท่านเจ้าคุณธรรมสารฯ ยังมีชีวิตอยู่ เรื่องหนี้สินก็ไม่เป็นปัญหา เพราะเงินเดือนที่ได้รับสูงมาก ได้เดือนละหนึ่งพันสามร้อยห้าสิบบาท

^๖ เพิ่งอ้าง.

^๗ เพิ่งอ้าง.

เสียบิดาที่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของครอบครัวไปแล้ว ทางบ้านของเด็กชายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็เสียฐานะ ยากจนลง และเสียบ้าน เพราะเป็นหนี้เงินที่ยืมเขามาสร้างบ้าน จึงต้องขายบ้าน คำบอกเล่าของท่านชัดเจนดีมีความว่า

“เมื่อพ่อตายแม่ไม่มีรายได้ ได้แต่ค่าเช่าสวน ค่าเช่านิดหน่อย แล้วบ้านญาติทวดก็ไม่มี จนในที่สุดแม่ผมต้องขายบ้าน บ้านที่มีอยู่ใหญ่โตเกินไป เลยต้องขายไปหมด”^๔

ส่วนที่ว่าฐานะลดลงนั้น ท่านก็เล่าให้ฟังอีกว่า “พอพ่อตายฐานะผมก็ลดลงเลย แทนที่จะเป็นลูกพระยานั่งรถยนต์ไปโรงเรียน อัสสัมชัญ รถยนต์มีคนขับเป็นแขก เมื่อก่อนนี้ต้องใส่หมวกแขก กลายเป็นต้องเดินไปโรงเรียน คือผมอยู่อย่างโบราณ ไปโรงเรียนก็เดินไป ย่ำไปตั้งแต่สี่พระยาทั้งย่ำไปและย่ำกลับ”^๕ ตอนนั้นบ้านท่านอยู่ที่สี่พระยาในซอยทรัพย์

ชีวิตของท่านในคอนนั้นคงจะเป็นยามที่โชคไม่ดีมีเคราะห์ เพราะเสียบิดาไป เมื่อเด็กชายสัญญา ธรรมศักดิ์ มีอายุได้เพียง ๑๑ ปี ดังที่กล่าวมาแล้ว ปรากฏว่าช่วงเวลาให้หลังอีก ๒ ปี ท่านก็ต้องมาเสียพี่ชายคนโต คนที่คุณแม่ของท่านหวังพึ่งพาอาศัยให้เป็นหลักของครอบครัวและน้องๆ เพราะโตเป็นหนุ่มทำงานทำการเป็นหลักเป็นฐานแล้ว อายุได้ ๒๕ ปี พี่ชายคนนี้ชื่อ นายบรรจง ธรรมศักดิ์ “เรียนหนังสือเก่งมากที่สุดที่ ๑ ตลอดมา จบอัสสัมชัญแล้วทำงานรถไฟ แล้ว

^๔ เฟิงอ้าง.

^๕ เฟิงอ้าง.

ได้ทุนกรมรถไฟไปเรียนที่อเมริกา”^{๑๐} ลองนึกย้อนหลังไป ๘๐ กว่าปี
 ขณะนั้นแม้แต่ในสหรัฐอเมริกา โรคภัยที่เรียกว่า ที.บี. หรือวัณโรค
 ยังเป็นโรคที่รักษายาก พี่ชายของท่านเป็นวัณโรคและเสียชีวิตลงที่
 ต่างประเทศ ที่เมืองฟิลาเดลเฟีย สหรัฐอเมริกา นับเป็นการสูญเสียที่
 สำคัญของครอบครัวในระยะเวลาใกล้เคียงกัน

ชีวิตครอบครัวท่านตอนนั้นจึงเหลือกันเพียงสามคนแม่ลูก คือ
 คุณแม่ พี่สาว และตัวท่านเอง ครั้งนี้จึงเป็นการสูญเสียครั้งที่ ๒ ของ
 เด็กชายสัญญา ธรรมศักดิ์

ชีวิตครอบครัวของท่านต้องเผชิญกับความทุกข์ คุณแม่ของ
 ท่านต้องเป็นหัวหน้าครอบครัว เลี้ยงดูและให้การศึกษากับบุตรและธิดา
 ท่านจำได้ดีถึงสภาพในอดีต ดังที่ท่านเล่าว่า “เมื่อตอนเป็นเด็กกับเมื่อ
 หนุ่ม ๆ ชีวิตผมต้องประหยัดและจนด้วย ได้เงินใช้เพียงเล็กน้อย”^{๑๑}
 ที่เป็นดังนี้ก็เพราะ คุณแม่ของท่านมีรายได้จากค่าเช่านาปีละ ๑,๓๐๐
 บาท รวมกับค่าเช่าสวนอีกไม่มากเพียงปีละ ๕๐๐-๖๐๐ บาทเท่านั้น
 เอง ในยามยากนี้เองที่ทางบ้านของท่านได้ศิษย์เอกของท่านบิดา คือ
 พระยาอรรณกฤตนิรุตต์ (ชม เพ็ญชาติ) มาเยี่ยมเยียนถามทุกข์และสุข
 ให้กำลังใจแก่คุณแม่ของท่านและตัวท่านเอง จนท่านถึงกับบอกว่า
 “ข้าพเจ้าระลึกถึงบุญคุณของเจ้าคุณอรรณกฤตนิรุตต์ (ชม เพ็ญชาติ)
 มิรู้หาย”^{๑๒}

พระยาอรรณกฤตนิรุตต์ นั้นเป็นนักกฎหมายที่เป็นศิษย์ของ
 พระยาธรรมสารเวทียวิเศษศักดิ์ ผู้เป็นบิดาของนายสัญญา ธรรมศักดิ์

^{๑๐} ๑ รบอจารย์สัญญา. สุขสันต์ จิรจิราเวช, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี,
 ๒๕๓๔) หน้า ๑๘.

^{๑๑} เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๑.

^{๑๒} เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๕.

และเป็นศิษย์ที่เคารพรักอาจารย์อย่างแน่วแน่นั่นคง เมื่อพระยาธรรมสารเวทย์วิเศษภักดีวายชนม์ไป ท่านก็เป็นห่วงครอบครัวของอาจารย์ จึงได้มาดูแลเป็นอย่างดี

“ท่านเป็นศิษย์ของบิดาข้าพเจ้าแต่ผู้เดียว ที่มีได้ทอดทิ้งแม่ ม่ายและลูก ๆ ของอาจารย์ผู้อ่อนแอ ว้าเหว่ และยากจน เพราะ รมโพธิ์ที่เคยอาศัยอยู่แต่ร่มเดียวแท้ ๆ ล้มลงไปด้วยมัจจุราช เมื่อ ข้าพเจ้าอายุเพิ่ง ๑๑ ปี ท่านเจ้าคุณอรรรถกฤตฯ เป็นผู้เดียว ที่ห่มัน มาเยี่ยมเยียนถามทุกข์ สุข และให้กำลังใจแก่แม่และตัวข้าพเจ้า และในที่สุดท่านก็เป็นผู้ชักนำและรับรองให้ข้าพเจ้าได้เข้าศึกษา กฎหมายเมื่ออายุเพียง ๑๔ ปี และได้อบรมสั่งสอนให้กำลังใจ ตลอดมา จนข้าพเจ้าได้เต้าขึ้นมาเป็นตัวตนถึงเพียงนี้”^{๑๓}

ด้วยเหตุนี้ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ผู้ซึ่งเป็นบุตรของขุนนาง ระดับพระยาเองจึงเคยรู้สึกของความยากจนมาเหมือนกันในวัยเด็ก เมื่อรู้จักกับบิดามารดาของท่านแล้ว ก็มาดูการศึกษาของนาย สัญญา ธรรมศักดิ์ บ้าง

การศึกษาเบื้องต้นนั้น ท่านเจ้าของชีวิตให้การเอาไว่ว่า “ผม เรียนหนังสือครั้งแรกที่โรงเรียนทวีธาภิเศก อายุ ๖ ขวบ”^{๑๔} ถิ่นบัว เข้าโรงเรียนเร็ว แต่เรียนอยู่ได้ไม่นาน... ต่อมาก็ย้ายมาเรียนที่โรงเรียน อัสสัมชัญ อันเป็นโรงเรียนของฝรั่งเศสและผู้สอนศาสนา เป็นโรงเรียนที่ บุตรขุนนางและผู้ที่มีพอมือเงินจะชวนขวายเป็นส่งลูกมาเข้าเรียน เพราะจะได้

^{๑๓} เพิ่งอ้าง.

^{๑๔} เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๗.

เรียนภาษาต่างประเทศดีและเก่ง จุดหมายของนักเรียนที่เรียนเก่งๆ คนนั้นหลายต่อหลายคนคือ การสอบได้คะแนนดี มีความรู้ทางภาษาต่างประเทศดี จะได้สอบชิงทุนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ในประเทศที่ยุโรป ตะวันตก เช่น อังกฤษ หรือฝรั่งเศส โรงเรียนอัสสัมชัญก็เป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงดี เด็กชายสัญญา ธรรมศักดิ์ เรียนอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญอยู่ ๘ ปีจนจบปริญญาตรี

เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมปริญญาตรีที่เรียกกันว่าชั้น ๖ อังกฤษจากโรงเรียนอัสสัมชัญนั้น นายสัญญา ธรรมศักดิ์ อายุได้ ๑๘ ปี นับว่าเป็นหนุ่มใหญ่แล้ว ท่านได้เรียนต่อทางวิชากฎหมาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เพื่อเจริญรอยตามบิดา และผู้ที่ชักนำและสนับสนุนอย่างสำคัญให้ท่านเรียนกฎหมาย ก็คือพระยาอรรถกถาธุตนิรุตต์ ผู้เป็นศิษย์ใกล้ชิดของบิดา พระยาธรรมสารเวทย์วิเศษศักดิ์ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เล่าถึงเหตุจูงใจในการศึกษาว่า

“เหตุที่เลือกวิชากฎหมาย เพราะว่าบิดาเป็นนักกฎหมายโดยเป็นเนติบัณฑิตไทยรุ่นแรก เป็นลูกศิษย์เสด็จในกรมหลวงราชบุรีฯ ท่านได้ดำเนินชีวิตเกี่ยวกับกฎหมายมาโดยตลอด ตั้งแต่พ่อ เพื่อนของพ่อ ลูกศิษย์ของพ่อ หนังสือของพ่อเหล่านี้ทำให้ผมเกิดความเลื่อมใส อยากเป็นผู้พิพากษา”^{๑๕}

ตอนที่เรียนกฎหมายนี้ ก็เป็นเวลาเดียวกับที่มาทำงานเป็นนักเรียนล่าม บรรพชนที่เป็นนักกฎหมายรุ่นเก่าหลายคนได้ฝึกหัดเป็นนักเรียนล่ามของกระทรวงยุติธรรม คนที่รู้ภาษาอังกฤษก็เป็นนักเรียน

^{๑๕} เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๕.

ล่ามภาษาอังกฤษ คนที่เรียนรู้อาษาฝรั่งเศสก็มาเป็นนักเรียนล่ามภาษาฝรั่งเศส กับอาจารย์กฎหมายฝรั่งเศสที่ใช้ภาษานั้นๆ ท่านทั้งหลายที่เป็นนักเรียนล่ามจึงเป็นผู้ที่มีความรู้ทางภาษาคีมาก และรู้ทั้งภาษาไทยกับภาษาฝรั่งเศสที่ตนเรียนเป็นอย่างดี ใช้การได้ไม่แพ้นักเรียนนอกเลยแม้แต่น้อย ทั้งๆ ที่บางคนต่อมาจะไม่ได้ไปเรียนต่อที่เมืองนอกเลยก็ตาม

สำหรับนายสัญญา ธรรมศักดิ์นั้น คุณแม่ของท่านนำมาฝากให้เป็นนักเรียนล่ามกับ เจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว.สุทัศน์) เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในเวลานั้น ท่านได้เป็นนักเรียนล่ามภาษาอังกฤษ ตอนเป็นนักเรียนล่ามอยู่นี้ ท่านคงจะสบายขึ้นมาเล็กน้อย เพราะเป็นการเรียนและทำงานจึงได้เงินใช้เดือนละ ๓๘ บาท ทำงานอยู่ประมาณ ๒ ปี ในวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็ได้ตำแหน่งเป็นล่าม รัชการมีเงินเดือนถึงเดือนละ ๕๐ บาท นายสัญญา ธรรมศักดิ์เรียนกฎหมายพร้อมกับทำงานไป รวมเวลาได้ ๓ ปี ก็สำเร็จการศึกษากฎหมายในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ระยะเวลา ๓ ปีที่ผ่านมาจึงเป็นเวลาที่น่าจะเหนื่อยทีเดียว

“เป็นเนติบัณฑิตปี ๒๔๗๑ รุ่งขึ้นปี ๒๔๗๒ ต้นปีกระทรวงยุติธรรมประกาศว่ามีทุนหลวงอยู่ ๓ ทุน ให้ไปเรียนที่อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ปีนั้นผมเข้าสอบโดยไม่ได้บอกแม่ พอแม่รู้ก็ร้องไห้ บอกว่าบรรจงไปตายคนหนึ่งแล้ว สัญญาจะไปตายตามไปอีก แม่ไปบนเจ้าพ่อหลักเมือง ขอไม่ให้ผมสอบได้....ปรากฏว่าผมสอบตก...”^{๑๖}

^{๑๖} เพิ่งอ้าง.

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นั้นเป็นผู้ที่มีความตั้งใจแน่วแน่ เมื่อปรารถนาจะชิงทุนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ก็มีความมุ่งมั่นเต็มที่ แม้สอบครั้งหนึ่งแล้วไม่ได้ ทั้งคุณแม่ของท่านก็ยังไม่สนับสนุนให้ไป เมื่อมีการสอบชิงทุนอีกครั้งก็ต้องการไปสอบ โดยได้กล้าไปบอกคุณแม่ และอธิบายถึงความตั้งใจว่าเหตุใดจึงอยากไปศึกษาต่อต่างประเทศ การสอบชิงทุนคราวใหม่นี้เป็นการสอบทุนรพีบุญนิธิ สมัยก่อนนั้น คำว่า ‘มูลนิธิ’ ยังไม่ได้ใช้กันมา

“หลังจากนั้นไม่กี่เดือนก็มีการสอบทุนรพี ผมก็ไปกราบแม่ ว่าต่อไปข้างหน้าชีวิตของผม ใครไม่ไปเมืองนอกแล้วจะลำหลังเขา ครั้นแม่ ถ้าไปเมืองนอกก็จะทันสมัย ถึงจะเป็นอธิบดีศาลได้ อย่างพ่อ แม่ร้องไห้อีก ปรากฏว่าผมมาที่ ๑ ในจำนวน ๖๒ คน ที่สอบ”^{๑๗}

การทำงานเป็นนักเรียนล่ามภาษาอังกฤษนั้นนับว่ามีคุณประโยชน์ต่อตัวคนหนุ่มที่หัวก้าวหน้าอย่างนายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นอย่างยิ่ง เพราะได้ฝึกหัดและเรียนรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดีด้วยการสอบชิงทุนรพีบุญนิธินั้น ได้เลือกจาก “นักเรียนที่เป็นเนติบัณฑิตแล้วก็สอบกฎหมายและแข่งขันภาษาอังกฤษด้วย แล้วก็ไปเรียนเฉพาะประเทศอังกฤษ”^{๑๘} บัณฑิตที่รู้ภาษาอังกฤษดีจึงมีโอกาสมาก

ที่จริงก่อนที่จะเรียนกฎหมายจบ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้บวชเรียนและสอบได้นักธรรมชั้นตรีมาแล้ว ขณะที่บวชจึงน่าจะเป็นผู้ที่สมาธิดี และมีความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาพอตัวทีเดียว

^{๑๗} เพิ่งอ้าง.

^{๑๘} เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๐.

คนที่สอบได้ทุนรพีบุญนิธีก่อนหน้านายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็มีอยู่เพียงคนเดียวคือ นายประมวล สุวรรณศรี ซึ่งต่อมาศึกษาจนกลับมารับราชการ มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประสาธตสุนิมิต นับเป็นตุลาการที่มีชื่อเสียงของประเทศไทย ทั้งนี้เพราะรพีบุญนิธิ เป็นบุญนิธิที่เพิ่งจัดตั้งได้ไม่นาน เป็นกองทุนที่บรรดากลุศิษย์ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ช่วยกันจัดตั้งขึ้นในวันที่มีการพระราชทานเบื้องต้นมาจากเงินเดือนของลูกศิษย์กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ นั่นเอง ผู้นำสำคัญก็คือ เจ้าพระยามหิธรฯ ที่เป็นศิษย์รุ่นแรกของเสด็จในกรมฯ ลูกศิษย์ทั้งหลายรวมทั้งเจ้าพระยามหิธรฯ ได้บริจาคเงินเดือนเต็มเดือนของตนคนละเดือนให้แก่กองทุนบุญนิธิแห่งนี้

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ สอบชิงทุนรพีบุญนิธิได้เป็นคนที่สอง ถ้าคิดดูแล้วทุนการไปศึกษาต่อต่างประเทศสมัยนั้นมีไม่มาก การสอบได้ก็ต้องถือว่าเป็นโชคอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน คุณแม่ของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เองก็คงดีใจไปกับลูกชายตอนที่ลูกชายจะเดินทางไปศึกษาต่อก็ได้หาแลกเงินปอนด์อังกฤษให้ลูกติดตัวไปจำนวน ๖ ปอนด์ ต้องนับว่ามากพอๆ เพราะ “สมัยนั้นปอนด์ละ ๑๑ บาท”^{๑๕} เงินไทย ๑๑ บาท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ นั้นมากมาย เงินอังกฤษ ๖ ปอนด์ก็เท่ากับเงินไทย ๖๖ บาท ในขณะที่รับราชการตำแหน่งล่ามตอนนั้นก็ได้รับเงินเดือนเพียงเดือนละ ๕๐ บาทเท่านั้นเอง

การเดินทางไปศึกษาต่างประเทศสมัยนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ นั้นไม่ได้สะดวกง่ายเหมือนทุกวันนี้ และก็ไม่ได้รวดเร็วเหมือนปัจจุบันด้วย เพราะต้องเดินทางด้วยเรือเดินสมุทร นายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็ได้เล่าให้ฟังว่า

^{๑๕} เพิ่งอ้าง.

“วันไป แม่ไปส่งที่ท่าเรือบอเนียว เมื่อก่อนนี้ไม่ได้ไปเรือบิน ไปเรือกำปั่น ลำเรือที่ทำบอเนียว ผมลงเรือ ตอนเรือแล่นออก แม่ นั่งอยู่กับพี่สาวที่เขยบนฝั่ง ผมเห็นแม่เช็ดน้ำตา ที่แรกผมก็คิดถึงอยู่เหมือนกันเพราะไปไกลมาก แต่พอเรือออกไปแล้วสบายๆ เล่นแบดมินตัน ฝรั่งมังค่าสนุกกันใหญ่เลย เรือที่โดยสารไปนั้นชื่อเรือ ‘อเมริกา’ เป็นของบริษัทอีสท์เอเชียติก เป็นเรือบรรทุกทั้งคนโดยสารและสินค้า”^{๒๐}

ขณะที่เดินทางไปเรียนนอกคราวนี้ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นักศึกษาหนุ่มของไทยสมัยนั้นได้เล่าให้ฟังถึงความรู้สึกนึกคิดของท่านที่เกิดขึ้นในระหว่างเดินทางถึงเรื่องราวของบ้านเมืองไทยที่ท่านได้รับรู้ และตามความตั้งใจของท่านที่ต้องการทำ

“ไปเรือตั้ง ๓ อาทิตย์กว่าจะถึง ผมจำได้ว่าคืนหนึ่งผมนอนไม่หลับ ผมไปเดินอยู่บนดาดฟ้าเรือคนเดียวก็สับสนท้อแท้ไม่ทราบกลับไปกลับมา ในตอนนั้นเกิดมีความรู้สึกนึกคิดอย่างรุนแรงขึ้นว่าการที่เมืองไทยเขาส่งเราไปเรียนเมืองนอกเสียอัฐเสียเงินเสียทองไปหนักหนา นี่เรากลับมาจะทำอะไรสักอย่าง เรากลับมาต้องไล่ฝรั่งศาลกงสุลไปให้หมด”^{๒๑}

ประเทศไทยนั้นยังเป็นประเทศเอกราชอยู่ แต่ก็มิมีปัญหาเรื่องศาลกงสุลของต่างชาติ เข้ามาตัดสินคดีที่เกี่ยวกับคนที่ขึ้นอยู่กับอาณัติ

^{๒๐} เพิ่งอ้าง.

^{๒๑} เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๔.

ของกงสุลได้ดั่งที่นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เล่าให้ศิษย์ฟังเป็นความรู้
ด้วยว่า

“สมัยนี้เรายังมีสนธิสัญญาทางไมตรีที่ไม่เป็นธรรม ยังมีศาล
กงสุลและสิทธิถอนคดีอยู่ คือถ้าหากว่าศาลเราพิจารณาคดีไม่พอใจ
พระเดชพระคุณคือกงสุลหรือทูต เขาก็อาจถอนคดีไปชำระที่ศาล
เขาได้ ใหนี่มันเป็นความเจ็บช้ำน้ำใจอย่างเหลือเกิน เพราะฉะนั้น
ผมจึงไปเดินหลายสิบเที่ยว ตั้งเป้าว่าจะกลับมาได้ศาลกงสุลให้หมด
จะมาช่วยเขาไล่ไปให้หมด ที่นี้ผมจะเรียนไปหรืออย่างไรไม่รู้กลับ
มาเขาก็เลิกกันแล้ว”^{๒๒}

แสดงว่าความคิดของคนหนุ่มที่เรียนมาทางด้านกฎหมาย และ
ติดตามความเป็นไปในบ้านเมืองในขณะนั้น ย่อมเห็นถึงข้อบกพร่องใน
เรื่องศาลกงสุลและต้องการแก้ไข ซึ่งในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เมื่อมีการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทางรัฐบาลที่เข้ามา
ปกครองในภายหลังได้ยกประเด็นเรื่องเอกราชสมบูรณ์ของประเทศ
ที่ต้องมีทั้งเอกราชทางศาล และทางภาษีสกุลการเป็นหลักสำคัญและ
มุ่งมั่นที่จะแก้ไขสัญญากับต่างชาติในเรื่องนี้ ซึ่งได้ทำสำเร็จในเวลาต่อ
มาในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี

ชีวิตความเป็นอยู่และการศึกษาที่เมืองอังกฤษของนายสัญญา
ธรรมศักดิ์เป็นอย่างไรก็คงมีคนอยากทราบ ตัวนายสัญญา ธรรมศักดิ์
เองได้เล่าให้ฟังบ้างดังนี้

^{๒๒} รอบอาจารย์สัญญา. อ้างแล้ว, หน้า ๓๗.

“เมื่อเรียนที่อังกฤษ ใครเขาได้ ๕๕๐ ปอนด์ ผมได้ ๓๐๐ ปอนด์ จนเพื่อนแซวว่าทำไมมันกลับเรียนเก่งก็ไม่รู้ ผมก็บอกว่า ที่อุตส่าห์เรียนก็เพราะทุนน้อย”^{๒๓}

ความเป็นอยู่ที่ลำบากบ้างสบายบ้างของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นั้นมิได้ทำให้มีปมด้อยแต่อย่างใด และท่านก็เรียนได้เป็นอย่างดี มีเพื่อนที่รู้จักสนิทสนมด้วยหลายคน กับข้าราชการสถานทูตก็รู้จักกันดี ขนาดขอยืมเสื้อหนาวเอามาใช้ได้ “เวลาหน้าหนาว หิมะมันตก ผม ก็ไปยืมคุณพจน์ สารสินบ้าง คุณหลวงดิษฐการภักดีบ้าง เพราะท่าน เป็นข้าราชการสถานทูตมีเงินมากกว่าผม”^{๒๔}

สถานศึกษาที่ท่านไปเรียนนั้น เป็นโรงเรียนกฎหมายของเนติ บัณฑิตสภาอังกฤษ ที่รู้จักกันดีในนาม “The Middle Temple” ท่าน เรียนอยู่ประมาณ ๓ ปีก็จบการศึกษา สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ แสดงว่าท่านได้พยายามเร่งเรียน ประกอบกับภาษาอังกฤษของท่านนั้น ใช้ได้ดีเป็นทุนอยู่แล้ว

ที่น่าสังเกตก็คือ ท่านเรียนจบเร็วกว่ากำหนดเสียด้วยซ้ำไป ทั้ง ๆ ที่เป็นนักเรียนที่ไปจากต่างประเทศ ท่านเล่าให้ศิษย์ของท่านฟัง อย่างอารมณ์ดีว่า

“อยู่ที่นั่นไม่เห็นน้อยเนื้อต่ำใจ รู้สึกว่าเราเป็นนักเรียนจน เราต้องบากบั่นเล่าเรียนเร็วๆ กลับไปเลี้ยงแม่ดีกว่า เรื่องจะเที่ยว ไม่มี ทำไม่ได้ สตางค์ไม่มี เลยทำให้เรียนดี หลักสูตรเขา ๓ ปีจึง

^{๒๓} เพิ่งอ้าง.

^{๒๔} เพิ่งอ้าง.

จะได้เป็นเนติบัณฑิต ผมทำได้ ๒ ปี ๓ เดือน แต่เขาไม่ยอมให้ผมเป็นเนติฯ รอให้ผมกินข้าวกับเขาให้ครบ ๓ ปีเสียก่อน เรียกว่า ‘บาร์ดินเนอร์’ เนติบัณฑิตสภาทราบแล้ว ท่านกรรมการลงมติให้รางวัลผม ๖๐ ปอนด์ อนุญาตจากลัทธิเวทองเทียวยุโรปได้”^{๒๕}

ดังนั้น นายสัญญา ชรรณศักดิ์ จึงเสร็จสิ้นการศึกษาและเดินทางกลับประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เริ่มรับราชการเป็นผู้พิพากษาฝึกหัดเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้เงินเดือน ๒๐๐ บาท “ผมกลับมาจากนอกได้ ๒๐๐ บาท ผมให้แม่เดือนละ ๕๐ บาท”^{๒๖}

ที่ต่างประเทศคือ ที่ประเทศอังกฤษนี่เอง นายสัญญา ชรรณศักดิ์ก็ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิตต่อไปอย่างหนึ่ง ซึ่งท่านมักยกเอามาเล่าเพื่อเป็นแนวทางแก่ศิษย์และคนที่ใกล้ชิดเสมอ ผู้ที่ให้แนวทางดำรงชีวิตนี้ก็มิใช่คนชาติอื่น หากเป็นคนไทยซึ่งเป็นปราชญ์คนหนึ่ง ผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชการอยู่ที่ประเทศอังกฤษในขณะนั้น ดังที่นายสัญญา ชรรณศักดิ์ได้เล่าให้ศิษย์ฟัง สมัยที่ท่านเป็นประธานศาลฎีกาความว่า

“...แต่การทำงานนั้นเราต้องติดต่อกับคนมากมาย การติดต่อกับคนนี่เป็นการติดต่อยากยิ่งนะครับ เสด็จในกรมราชาภิเษกเคยรับสั่ง สั่งสอนพวกเราที่อังกฤษ เวลาที่ท่านเป็นเอกอัครราชทูตอยู่ที่ลอนดอน หากผมกำลังเป็นนักเรียนหนุ่มๆ ทะลึ่งตั้งตั้ง ผมยังจำได้จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ท่านพูดเป็นภาษาอังกฤษว่า ‘After all, you have to deal with men’ ใจความก็คือว่า ‘พวกคุณนี้จะทำอะไรๆ

^{๒๕} เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๑.

^{๒๖} เพิ่งอ้าง.

ก็ตาม แต่ในที่สุดคุณจะต้องติดต่อกับคน' วันนี้ผมยังจำอยู่จนทุกวันนี้ แล้วเวลาผมเกิดปัญหาอะไรขึ้นในหน้าที่การงาน ผมนึกถึงข้อนี้เสมอว่าการติดต่อกับคนนี้สำคัญจริงๆ และเราต้องติดต่อตลอดชีวิตเสียด้วยอยู่คนเดียวก็ไม่ได้”^{๒๗}

นายสัญญา ธรรมศักดิ์เชื่อว่า “การติดต่อกับคน” นั้นสำคัญยิ่ง จึงได้ยึดถือปฏิบัติตลอดมาโดยไม่เปลี่ยนแปลง โดยท่านได้นำหลักที่พระพุทธเจ้าให้ติดต่อกับคนมาปฏิบัติเป็นอย่างดี

กลับมาบ้านเกิดเมืองนอน มีการทำงานเรียบร้อยแล้ว นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ได้แต่งงานกับสตรีในดวงใจของท่าน คือ นางสาวพงา เพ็ญชาติ ธิดาของพระยาอรรณกฤตนิรุตต์ บุคคลที่ท่านเคารพยิ่งนั่นเอง การแต่งงานได้มีขึ้นในวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ท่านทั้งสองได้อยู่ครองเรือนกันมาตั้งแต่นั้นจนถึงวาระสุดท้าย ท่านผู้หญิงพงา ธรรมศักดิ์ ได้จากไปก่อน

^{๒๗}“ความสำเร็จในชีวิต” ใน สัญญา ธรรมศักดิ์ ชีวิตและงาน. อังแล้ว, หน้า ๘๕.

ชีวิตกับการทำงาน

ชีวิตการทำงานของนายสัญญา ธรรมศักดิ์นั้น เป็นไปตามที่ท่านตั้งใจโดยแท้ ท่านอยากจะเจริญรอยตามบิดาศึกษากฎหมาย และรับราชการในกระทรวงยุติธรรม ทั้งนี้งานแรกที่ท่านเข้าทำก็คือรับราชการเป็นนักเรียนล่ามที่กองล่าม กรมบัญชาการ กระทรวงยุติธรรมในขณะที่มีอายุเพียง ๑๘ ปี ได้เงินเดือนเพียงเดือนละ ๓๘ บาท นับว่าเป็นการทำงานไปเรียนกฎหมายไปด้วยพร้อมๆ กัน

ศึกษาจบวิชากฎหมายไปเรียนเมืองนอกกลับมาแล้ว จึงเป็นผู้พิพากษาฝึกหัด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ฝึกทำงานมาอีกประมาณ ๑ ปี ก็ได้เป็นผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรมได้รับเงินเดือนเดือนละ ๒๐๐ บาท นับว่าได้เป็นตุลาการสมใจอย่างที่ได้วางแผนเอาไว้ และในการรับราชการด้านตุลาการ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็เป็นอภิชาตบุตรที่ทำงานสู่เป้าหมายได้อย่างมีความสุข และได้ตำแหน่งเด่นกว่าที่บิดาของท่านเคยเป็นมาในตำแหน่ง อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ เพราะผลงานและความสามารถกับความซื่อสัตย์สุจริต ท่านจึงได้เป็นประธานศาลฎีกาอันเป็นตำแหน่งประมุขของฝ่ายตุลาการที่เป็นอำนาจสูงสุดของแผ่นดินอำนาจหนึ่ง

พอเป็นผู้พิพากษาสมบูรณ์ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็ถูกส่งตัวออกไปทำงานตามหัวเมือง ซึ่งท่านบอกว่า เป็นไปตามแบบแผนในสมัยนั้น เพราะเป็นผลดีที่ทำให้ผู้พิพากษารู้จักประเทศชาติบ้านเมืองของตน การทำงานนั้นคนหนุ่มคนสาวก็มักดูผู้ที่ทำงานอยู่ก่อนที่มีการประพฤติปฏิบัติที่น่าสนใจและตัวเองอยากเป็นแบบอย่าง ผู้พิพากษาหนุ่ม สัญญา ธรรมศักดิ์นั้น ได้ดูผู้บังคับบัญชาที่ใกล้ชิด คือ พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี) “ตลอดเวลาที่ผมรับราชการอยู่

ภายใต้บังคับบัญชาท่านเจ้าคุณลัดพลีธรรมประคัลภ์ในทางฝ่าย
ตุลาการ ผมได้คติและแบบอย่างในการปฏิบัติหน้าที่ตุลาการจาก
ท่านเจ้าคุณฯ เป็นอันมาก”^{๒๔}

หลักยึดในอาชีพงานตุลาการของนายสัญญา ธรรมศักดิ์นั้นคือ
การมีจิตใจที่บริสุทธิ์ยุติธรรม ท่านยืนยันว่า “อันงานของตุลาการนั้น
อะไรจะมาสำคัญกว่าจิตใจที่บริสุทธิ์ยุติธรรมเป็นไม่มี ความรู้ความ
สามารถและความละเอียดรอบคอบนั้นเป็นความสำคัญอย่างมาก
จริงอยู่ แต่ความบริสุทธิ์ยุติธรรมจากจิตใจเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง
งานตุลาการเป็นงานอิสระ ใครจะมาบังคับความเห็นเราไม่ได้”^{๒๕}
และหลักที่ท่านยึดเป็นคติอันนี้ ผู้พิพากษาสัญญา ธรรมศักดิ์ได้เชิดชู
ไว้ตลอดชีวิตราชการฝ่ายตุลาการ

นักกฎหมายในระยยะเวลานั้นและนักการเมืองในระยยะเวลาต่อมา
ที่เป็นคนมีชื่อเสียงโด่งดังซึ่งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้มีโอกาสฝึก
ทำงานด้วยอยู่นานถึง ๑๓ ปีก็คือ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เพราะตอนนั้น
กระทรวงยุติธรรมได้สั่งให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ มาทำงานในกอง
ผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกา ซึ่งเป็นการทำงานด้านค้นคว้ากฎหมาย
ช่วยเหลือผู้พิพากษาศาลฎีกา ที่กองนี้ผู้พิพากษานักเรียนนอกจาก
อังกฤษ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชได้ทำอยู่ก่อนในตำแหน่งผู้ช่วย นายสัญญา
ธรรมศักดิ์นั้นมาทำงานในฐานะผู้ช่วยของผู้ช่วย จน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
ย้ายไปอยู่ศาลอุทธรณ์

ระหว่างที่ทำงานในหน้าที่ผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกานี้เอง นาย
สัญญา ธรรมศักดิ์ก็ได้รับความไว้วางใจให้ร่วมทำงานสำคัญของแผ่นดิน

^{๒๔} ๑ รอบอาจารย์สัญญา. อ้างแล้ว, หน้า ๔๓.

^{๒๕} เพิ่งอ้าง.

และเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงความรู้ความสามารถในการทำงานอันทำให้ผู้บังคับบัญชาไว้วางใจให้ร่วมทำงานสำคัญ และในตำแหน่งที่สำคัญด้วยงานนั้นคืองาน “สอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต”^{๓๐} ดังเป็นที่ทราบกันแล้วว่า ในวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ ได้เกิดเรื่องร้ายแรงในบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตด้วยพระแสงปืนที่พระบรมมหาราชวัง ทางรัฐบาลโดยนายกรัฐมนตรี นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้มีประกาศตั้งคณะกรรมการขึ้นมาคณะหนึ่งเพื่อมีหน้าที่สอบสวนคณะกรรมการชุดนี้ประธานศาลฎีกาเป็นประธานคณะกรรมการ และมีกรรมการประกอบด้วย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายตุลาการ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายนิติบัญญัติและพระบรมวงศานุวงศ์ โดยมีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นเลขานุการ นับว่านายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับความไว้วางใจให้ทำงานที่สำคัญมาก ขณะนั้นนายสัญญา ธรรมศักดิ์มีอายุยังไม่ครบ ๔๐ ปีตี่นั้ก และผลงานในฐานะเลขานุการของคณะกรรมการชุดนี้ที่ท่านทำด้วยความอุตสาหะ และความสามารถเป็นอย่างดีนั้น ทางประธานคณะกรรมการ พระยาถัดพลีธรรมประคัลภ์ ก็ได้เขียนเสนอความดีความชอบต่อท่านนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ มีความตอนหนึ่งว่า

“สำหรับเลขานุการและผู้ช่วยเลขานุการนั้น ได้ทำงานหนักเป็นอย่างมาก ต้องรับความเหน็ดเหนื่อยมาตลอดระยะเวลา ได้รับความไว้วางใจเป็นอย่างดีจากคณะกรรมการ และผลงานได้บรรลุ

^{๓๐} ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์กับศาลและกระทรวงยุติธรรม. (กรุงเทพฯ : ศาลฎีกา และกระทรวงยุติธรรม, ๒๕๓๔) หน้า ๔๒-๔๓.

เป็นที่เรียบร้อยทุกประการ เมื่อคำนึงถึงงานที่มีความสำคัญมาก เช่นครั้งนี้แล้ว จึงขอเสนอเป็นความดีความชอบพิเศษเพื่อได้โปรดแจ้งไปยังกระทรวงเจ้าสังกัดเพื่อพิจารณาด้วย”^{๑๑}

ผลปรากฏว่าในปีนั้น นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ได้รับการพิจารณาความดีความชอบพิเศษจากกระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นเจ้าสังกัด

ชีวิตรับราชการฝ่ายตุลาการนั้น ก็ต้องมีการโยกย้ายออกไปรับราชการต่างจังหวัดเป็นเรื่องธรรมดา เพราะหน่วยงานของฝ่ายตุลาการคือศาลนั้น มีอยู่กระจายไปตามจังหวัดต่าง ๆ นายสัญญา ธรรมศักดิ์เองเมื่อความเหมาะสมมาถึงทางผู้บังคับบัญชา ก็พิจารณาให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงยุติธรรมภาค ๔ และทำหน้าที่ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลเชียงใหม่อยู่ ๒ ปี ก็ย้ายเข้ามาเป็นปลัดกระทรวงยุติธรรม ซึ่งถือว่าเป็นตำแหน่งที่สำคัญมากของข้าราชการที่มีใช้ฝ่ายตุลาการในกระทรวงยุติธรรม โดยดำรงตำแหน่งนี้อยู่นานเป็นเวลาประมาณ ๕ ปี

ขณะที่เป็นปลัดกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นเสมือนแม่บ้านของกระทรวง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็ได้ดูแลงานของกระทรวงเป็นอย่างดี เสนอให้ปรับปรุงห้องพิจารณาของศาลทั่ว ๆ ไป โดยถือว่า “การจัดห้องพิจารณาของศาลให้ถูกต้องนั้น ช่วยในการรักษาความยุติธรรมให้ดำเนินไปโดยถูกต้อง เรียบร้อยและรวดเร็วได้จริง”^{๑๒}

เมื่อมีความคิดที่จะปรับปรุงการทำงาน โดยมุ่งที่ประเด็นสถานที่และเครื่องมือเครื่องใช้ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็เปิดรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ แม้จะเป็นความเห็นที่เขียนมาในรูปของหนังสือไม่ลงนาม หากมีข้อเสนอแนะที่ดีท่านก็รับฟังและเอามา

^{๑๑} เพิ่งอ้าง.

^{๑๒} เพิ่งอ้าง, หน้า ๖๐.

พิจารณาที่จะดำเนินการรวมทั้งตอบชี้แจงในหน้าวารสารของหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลอยู่

ในระยะเวลาที่นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นปลัดกระทรวงนี้เอง ที่กระทรวงยุติธรรมได้รับงบประมาณที่จะทำการก่อสร้างศาลฎีกาและศาลแพ่ง เป็นอาคารใหญ่โตที่เรียกกันว่า “ประสาทยุติธรรม” ซึ่งท่านได้อธิบายเอาไว้ว่าเป็นแนวความคิดของฝรั่งเศสที่ถือว่า ความยุติธรรมเป็นสิ่งที่สวรรค์ประทานให้พื้นพิภพ ในภาษาฝรั่งเศสใช้ว่า “palais des justice”

งานสำคัญอื่นๆ ก็เป็นการขยายงานของศาลออกไปตามต่างจังหวัดมากขึ้น เพื่อให้ดำเนินการตามขบวนการยุติธรรมนั้น สะดวกแก่คู่กรณีในต่างจังหวัด ดังจะเห็นได้ว่าท่านได้เสนอโครงการขยายศาลแขวงไปสู่ส่วนภูมิภาค และได้รับอนุมัติงบประมาณเปิดศาลแขวงได้ ๒๐ ศาลในงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๑ กับโครงการขยายงานศาลคดีเด็กออกสู่ภูมิภาคซึ่งท่านเห็นว่าควรจะได้ออกไปมีที่ตั้งในภาคต่างๆ ของงานยุติธรรมด้วย

ทำงานฝ่ายธุรการของกระทรวงยุติธรรม ในตำแหน่งสูงสุดของข้าราชการประจำ คือ ปลัดกระทรวงอยู่ได้ประมาณ ๕ ปี นายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็ได้รับการเลื่อนขึ้นเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา ในระหว่างนี้ ทางรัฐบาลของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมา นายสัญญา ธรรมศักดิ์ก็เป็นบุคคลหนึ่งที่ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ และได้รับการเลือกให้เป็นรองประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญด้วยระยะเวลาหนึ่ง ท่านดำรงตำแหน่งนี้อยู่ ๒ ปีครึ่ง ถึงวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ อันเป็นตำแหน่งเดียวกันกับที่บิดาของท่านเคยเป็นก่อนที่จะถึงแก่อนิจกรรม

ในงานตุลาการที่ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เริ่มต้นมาตั้งแต่ศึกษาความรู้ทางวิชากฎหมายจบใหม่ๆ นั้นได้เจริญก้าวหน้าต่อไปอีกลำดับหนึ่ง ก็เมื่อถึงวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นประธานศาลฎีกา อันเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายตุลาการ ซึ่งท่านได้ดำรงตำแหน่งประมุขฝ่ายตุลาการอยู่ ๔ ปีเต็ม ทำงานที่ฝากชื่อเอาไว้แก่แผ่นดินด้วย ในฐานะตุลาการที่มีคุณธรรม ความสามารถ และรักษาความเที่ยงตรงได้โดยไม่เกรงอำนาจอิทธิพล จนเกษียณอายุราชการ ในวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๐

ขณะที่ดำรงตำแหน่งประธานศาลฎีกานี้เอง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้ตัดสินใจคดีสำคัญที่มีประชาชนให้ความสนใจมากคดีหนึ่ง นั่นคือคดีที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์และมีนายพลเอก ที่เคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรกับภริยาและเพื่อนหญิงของภริยา อีกคนหนึ่งเป็นจำเลย ถูกอัยการฟ้องว่ารับสินบนจากพ่อค้า คดีนี้ศาลชั้นต้นพิพากษายกฟ้องไปแล้ว ต่อมาเรื่องมาถึงศาลอุทธรณ์ ศาลอุทธรณ์ก็ได้พิจารณาและมีคำตัดสินแก้คำพิพากษาของศาลชั้นต้น โดย “ให้ลงโทษจำคุกรัฐมนตรี ๑๕ ปี และจำคุกภรรยาและเพื่อนภรรยาคนละ ๑๐ ปี”^{๑๑} ปรากฏว่าเรื่องก็ขึ้นมาถึงศาลฎีกา และนายสัญญา ธรรมศักดิ์จะต้องเป็นผู้ดูแล

ศาลฎีกาได้พิจารณาแล้ว ได้มีคำพิพากษาในวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ ว่า ยืนตามคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ ยกฎีกาจำเลยทั้งสาม ท่านผู้ตัดสินครั้งสุดท้ายนี้คือ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ โดยมีองค์คณะ

^{๑๑} “ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ในฐานะอาจารย์” ใน สัญญา ธรรมศักดิ์ ชีวิตและงาน. อ่างแก้ว, หน้า ๒๕.

อีกสองท่าน ได้แก่ นายจิตติ ดิงศภัทย์ และนายโพยม เลขยานนท์
 เรื่องนี้ ดร.เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์ ศิษย์เอกของท่านคนหนึ่งผู้เคย
 ดำรงคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เขียนเอาไว้ว่า
 “จากคดีประวัติศาสตร์นี้ ชื่อของท่านอาจารย์สัญญา ได้รับการ
 กล่าวขวัญและยกย่องจากทุกแห่งหน บ้างก็เปรียบเทียบกับท่านคือ
 เป่าบู้จีน ของเมืองไทย”^{๓๔} คำพิพากษาสำคัญที่แสดงความเที่ยง
 ธรรมไม่เกรงใครนี้ มีขึ้นในเวลาห่างจากวันที่ท่านจะยุติบทบาท
 ตุลาการของท่านเพียง ๓๐ วันเท่านั้น นายสัญญา ธรรมศักดิ์
 ก็เกษียณอายุราชการตามเกณฑ์ของข้าราชการทั่วไป เนื่องด้วยมีอายุ
 ครบ ๖๐ ปี

^{๓๔} เพิ่งอ้าง.

การเป็นครู

นายสัญญา ธรรมศักดิ์มีได้ตั้งใจที่จะมีอาชีพเป็นครูมาตั้งแต่ต้นก็จริง แต่เมื่อท่านได้มาเกี่ยวข้องกับการสอนหนังสือแล้ว ท่านก็ให้ความสนใจ และจะรักการสอนหนังสือแล้ว รักนักเรียนนักศึกษาไม่แพ้ผู้ที่ตั้งใจมีอาชีพครูแต่อย่างใดเลย ท่านจึงเป็นบุคคลที่มีลูกศิษย์รักและนับถือมาก

การเข้ามาเกี่ยวข้องกับวงการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของประเทศได้เริ่มขึ้นภายหลังจากที่ท่านได้ศึกษาสำเร็จจากต่างประเทศ และได้ทำงานทางด้านตุลาการแล้ว โดยได้เข้ามาเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ และเป็นเวลาประมาณ ๑๐ ปีเศษ คือตั้งแต่นั้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๕๓ ท่านได้เป็นอาจารย์บรรยายพิเศษวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสอนวิชากฎหมายการค้าที่ คณะพาณิชย์ศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในสมัยนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังมีอาจารย์ประจำน้อยมาก บางคณะแทบจะไม่มีเลย การเป็นอาจารย์บรรยายพิเศษในวิชานั้นก็คือเป็นเจ้าของวิชา ต้องเป็นผู้สอน ออกข้อสอบและตรวจข้อสอบเอาไปด้วยทั้งหมด มิใช่มาบรรยายเพียงส่วนเดียว

ความใกล้ชิดระหว่างอาจารย์กับนักศึกษาจะมีมากเป็นพิเศษก็เมื่อนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้มาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ หลังจากเกษียณอายุราชการเพียงหนึ่งปี นับเป็นคณบดีคนที่ ๔ ของคณะนิติศาสตร์

ดร.เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์ ได้เคยบันทึกถึงท่านอาจารย์ของชานิติศาสตร์เอาไว้ว่า

“เมื่อท่านอาจารย์สัญญา เข้ามาเป็นคณบดี นักศึกษาก็เริ่มรู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในคณะนิติศาสตร์ทันที หากเราได้มีโอกาสเป็นครั้งแรกที่จะได้ ‘ใกล้ชิด’ กับคณบดีเพราะท่านมาทำงานประจำทุกวัน และท่านมิได้อยู่แต่ในห้องทำงานแต่เดินตรวจตราห้องเรียนต่าง ๆ และพูดคุยกับนักศึกษาซึ่งมีวัยคราวลูกหลานท่านอย่างเป็นกันเอง ท่านให้ความสนิทสนมกับนักศึกษา และเท่าที่สังเกตดูท่านมีความเมตตาและจริงใจกับนักศึกษามาก”^{๑๔}

การเป็นคณบดีของคณะต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในสมัยนั้นจะเชิญบุคคลที่มีชื่อเสียง ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่การงานอื่นที่สำคัญอยู่แล้วด้วย ดังนั้นจึงมักไม่ได้มาทำงานที่คณะเป็นประจำ การที่นายสัญญา ธรรมศักดิ์มาเป็นคณบดีและมาปฏิบัติงานที่คณะเป็นประจำ จึงสร้างความประทับใจให้กับนักศึกษา และท่านก็ไม่ถือตัว ได้เดินเข้ามาพูดคุยทักทายกับนักศึกษาอยู่เป็นประจำด้วย

การพัฒนาคณะนิติศาสตร์ในช่วงเวลาที่ท่านเป็นคณบดีนั้น ก็คือการให้มีอาจารย์มาประจำที่คณะ เพื่อให้ให้นักศึกษาได้พบปะปรึกษาขอคำแนะนำได้ ทั้งนี้เพราะก่อนหน้านั้นคณะนิติศาสตร์ก็เหมือนคณะเก่าอื่น ๆ ของมหาวิทยาลัยที่มีอาจารย์ประจำที่คณะน้อยมาก มีเพียงคนหรือสองคนเท่านั้น อาศัยอาจารย์ที่มาสอนมาบรรยายซึ่งเป็นข้าราชการประจำที่มีความรู้เฉพาะด้วยในวิชาที่บรรยาย ทางคณะนิติศาสตร์ก็มักเป็นผู้พิพากษา การจัดให้มีอาจารย์ประจำจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของคณะนิติศาสตร์ที่คณบดี ดร.เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์ ผู้เป็นศิษย์ของท่านบันทึกเอาไว้ว่า

^{๑๔} เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๗.

“ในช่วงที่ผมเรียนอยู่ปี ๓ ต่อเนื่องกับปี ๔ ราวๆ ปี ๒๕๑๑ ซึ่งเป็นระยะที่ท่านอาจารย์สัญญา เข้ามาเป็นคณบดีนั้น มีการเปลี่ยนแปลงในระบบการเรียนการสอนในคณะนิติศาสตร์ครั้งใหญ่ คืออาจารย์ผู้บรรยายวิชาต่างๆ นั้น แต่เดิมเคยมีผู้บรรยายเพียงท่านเดียว ก็ได้มีการเพิ่มเติมให้มีอาจารย์ ผู้ช่วยบรรยายร่วมด้วย เป็นการแบ่งเบาภาระของท่านอาจารย์ผู้บรรยาย ซึ่งหลายท่านก็มีอายุมาก อาจารย์ผู้ช่วยบรรยายส่วนมากจะเป็นผู้พิพากษา บางท่านมาจากกรมอัยการ และสำนักงานกฤษฎีกา”^{๓๖}

นี่คือการสร้างบรรยากาศในคณะให้มีอาจารย์มามากขึ้นเสียก่อน แม้ว่าจะยังไม่ได้ตัวมาประจำที่คณะเลยก็ตาม และท่านก็ได้ดำเนินการขั้นที่สองในการหาอาจารย์ประจำคณะเพิ่มขึ้น และเป็นการดำเนินการที่เรียกว่า การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ได้ตัวอาจารย์ประจำอย่างรวดเร็วทันกาล คือ เชิญอาจารย์อาวุโสที่เคยสอนมาเป็นอาจารย์ประจำที่คณะ หลังจากที่ท่านเหล่านั้น เกษียณอายุราชการแล้ว บุคคลเหล่านี้ มีทั้งอดีตเลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา อย่างเช่น ศาสตราจารย์ ดร.หยุดแสงอุทัย หรืออดีตเอกอัครราชทูตอย่าง ศาสตราจารย์ ดร.จิต เศรษฐบุตร ส่วนอดีตผู้พิพากษาที่มีชื่อก็เช่น อาจารย์ไพยม เลขยานนท์ อาจารย์พจน์ ปุษปาคม เป็นต้น

ส่วนการสร้างอาจารย์ประจำรุ่นใหม่นั้นก็สร้างขึ้นเป็นครั้งแรก สมัยนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นคณบดี นับว่าเป็นการดำเนินการขั้นที่สาม เป็นสิ่งที่ต้องทำระยะยาว ดร.เกียรติขจร ได้บันทึกไว้อีกว่า

^{๓๖} เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๘.

“อาจารย์เหล่านี้เพิ่งจบการศึกษาปริญญาตรีจากคณะนิติศาสตร์
 ยังอยู่ในวัยหนุ่มวัยสาว แต่ก่อนๆ เรียกกันว่า ‘อาจารย์สัมมนา’
 หรือ ‘อาจารย์ติว’ ทำหน้าที่ทบทวนวิชาต่างๆ ให้แก่นักศึกษาใน
 ระยะเวลา อาจารย์เหล่านี้มีจำนวนเพียงไม่กี่คน ต่อมาก็มีจำนวนมาก
 ขึ้นตามลำดับ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มีจำนวนถึง ๑๕ ท่าน
 ในจำนวนนี้หลายท่านก็ได้โยกย้ายไปรับราชการที่อื่นๆ เช่น ไปเป็น
 ผู้พิพากษา อัยการ แต่ก็ก็มีรุ่นใหม่ๆ เข้ามาแทนที่”^{๓๗}

การรับอาจารย์ประจำแบบนี้ ก็คือการสร้างอาจารย์ประจำที่ถาวร
 ของคณะนั่นเอง ทำให้คณะมีอาจารย์ประจำมากขึ้นและได้ส่งไปศึกษา
 ต่อที่ต่างประเทศหลายแห่งทั้งที่สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร
 สาธารณรัฐฝรั่งเศส ออสเตรเลีย อิตาลี และญี่ปุ่น จนกลับมาทำงานให้
 ความรู้แก่นักศึกษา ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาคณะ จน
 กระทั่งบัดนี้ คณะนิติศาสตร์ก็ได้อาจารย์ประจำที่เริ่มสร้างในสมัยที่
 นายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นคณบดีนั่นเอง ทำงานเป็นอาจารย์สืบต่อมา
 ในคณะ และขึ้นมาเป็นคณบดีบริหารคณะนิติศาสตร์สืบมาหลายคนแล้ว

ก่อนหน้าที่จะเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ไม่นาน นายสัญญา
 ธรรมศักดิ์ก็ได้เล่าให้ฟังว่า “ในหลวงโปรดเกล้าฯให้เป็นองคมนตรี”
 ครั้นเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์อยู่ได้ ๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ รัฐบาลก็
 ขอให้เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และนับว่าเป็นโชคคิของ
 นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในสมัยนั้น ในสมัยที่มีการเรียกร้อง
 รัฐธรรมนูญ ในยามที่นักศึกษาเข้าร่วมต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยใน
 แผ่นดินไทย

^{๓๗} เพิ่งอ้าง.

สำนวนที่ว่า “ธรรมศาสตร์มีเสรีภาพทุกตารางนิ้ว” ก็น่าจะมาจากคำปรารภของ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ท่านนี้ นายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นอธิการบดีอยู่ในช่วงที่มหาวิทยาลัยอยู่ในภาวะที่มีวิกฤตการณ์ทางการเมือง ประท้วงรัฐบาล ในภาวะ “หน้าสิ่วหน้าขวาน” อย่างนั้น

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีผู้เป็นอาจารย์ของศิษย์ธรรมศาสตร์ทั้งหลาย ได้เขียนบันทึกแสดงความรู้สึกจากใจอาจารย์ผู้เป็นอธิการบดีให้ศิษย์ที่เป็นผู้บริหารองค์การนักศึกษา และนักศึกษาทั่วไปได้ทราบ มีสาระสำคัญที่น่าเอามานบันทึกไว้ให้รู้กันดังนี้

“สองสามวันมานี้อาจารย์นี้เป็นอะไรไป รู้สึกวิตกและเสียใจอยู่เป็นระยะ ๆ ไม่สร้างชา

วันเสาร์ที่ ๖ ต.ค. ๑๖ พอพีรพล*โทรศัพท์มาบอกว่านักศึกษาและอาจารย์ มธ. ถูกจับก็ใจหายวาบ รู้สึกทันทีว่าเรื่องไม่ดีเกิดขึ้นแล้ว อะไร ๆ จะตามมาก็ไม่รู้

วันจันทร์ที่ ๘ ต.ค. ๑๖ พีรพลและภูมิสัน มานั่งคอยในห้องหน้าตาวิตกนัก บอกว่านักศึกษาเห็นจะมีปฏิกริยาแน่ ก็ยังใจไม่สบายจะดิ้อท้ายเรือไปล่มหรือรอดก็ไม่แน่คราวนี้ ที่ช่วยได้ตอนนั้นก็เพียงให้สติว่า

* พีรพลในที่นี้ก็คือ นายพีรพล ตรีเกษม นายกองคํการนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้น ซึ่งมีส่วนในการทำกิจกรรมของนักศึกษาเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยและในบันทึกชุดเดียวกันนี้ อธิการบดี สัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ได้บันทึกความในใจของท่านต่อมาไว้อีกจนถึงวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เพียง ๓ วันก่อนถึงวันที่เกิดเหตุใหญ่ นักศึกษากับเจ้าหน้าที่รัฐบาลปะทะกันจนเสียชีวิต เป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของประเทศที่เรียกกันว่าเหตุการณ์ “๑๔ ตุลา”

๑. ปฏิบัติถ้าจำต้องมี ก็ขอให้ใจเย็น ๆ คิดให้รอบคอบและควรให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผน
๒. อย่าใช้ความรุนแรงเป็นอันขาด
๓. อย่าออกนอกมหาวิทยาลัยเป็นอันขาด
๔. อย่าเอาเรื่องส่วนตัวมาพัวพันกับหลักการ”^{๓๔}

ใจอาจารย์นี่นึกไปว่า ทำไมหนอเหตุการณ์และปฏิกริยาจึงต้องมาเกิดขึ้นตอนนี้ด้วยเล่า กำลังจะสอบกลางปีอยู่แล้ว เป็นผลได้ผลเสียของนักศึกษานับเป็นพัน ๆ คน แล้วใครเล่าเป็นผู้รับทราบ

วันอังคารที่ ๕ ต.ค. ๑๖ เขามีคิดได้รับข่าวว่านักศึกษาสี่ไตรค์แน่ ก็นึกว่าสี่ไตรค์คือการที่นักศึกษาจะไม่เข้าห้องสอบ

แต่ที่ไหนได้ บัดเดี๋ยวเดียวเท่านั้น คณบดีรายงานมาว่าอาจารย์ที่ไปออกข้อสอบเข้าตึกคงไม่ได้ นักศึกษาปิดประตูเอาโซ่ล่ามเอาปูนเทใส่รูกุญแจ ถอดสลักไฟลิฟท์ออก ไซลิฟท์ไม่ได้ และเป็นดังนี้ทุกคณะที่กำลังมีการสอบวันนี้ อาจารย์นี่เสียใจมาก รู้สึกเหมือนเมื่อถูกญี่ปุ่นรุกเข้ายึดครองกรุงเทพฯ เมื่อ ๒๔๘๕ ใจคิดไปว่าแล้วอย่างนี้จะเป็นผู้บริหาร มธ. ไปได้อย่างไร แต่พอได้สติก็คิดปลอบใจตนเองว่า นักศึกษาที่เขาทำคงคิดแต่เพียงว่าจะกันไม่ให้มีการสอบเพื่อประท้วงการจับกุมเท่านั้น ก็พอลอบใจตนเองไปได้บ้าง แต่ไม่วายวิตกว่าทำกันครั้งนี้ได้ครั้งหนึ่งแล้ว ถ้าภายหลังเอาแบบอย่างทำกันบ่อย ๆ เข้า มธ. จะยืนอยู่ได้อย่างไร คงเป็นลมฟูไปสักคราวเป็นแน่

^{๓๔} “บันทึกความรู้ลึกของอธิการบดี” ใน ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์กับธรรมศาสตร์. อังแล้ว, หน้า ๔๕-๔๘.

ยิ่งซ้ำร้ายหนักเข้า ได้รับรายงานติดตามมาว่า นักศึกษาเอาธงชาติยอดโดมลง (แล้วชักธงดำครึ่งเสา) อาจารย์นี่ตกใจมากอย่างยิ่ง เพราะการที่กำกับธงชาติอย่างนี้ในหลักการถือว่าลบหลู่ทั้งชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เพราะธงไตรรงค์ของเราให้สีมีความหมายอย่างนั้น อันเป็นสัญลักษณ์ของชาติไทยทั้งชาติ

นักศึกษาที่คิดเอาลงคงไม่รู้ว่าหนักถึงอย่างนี้ คงจะคิดแต่ว่าจะไว้ทุกข์เท่านั้น แต่ก็ยังดีพอขอไปให้แก้ ก็ทำตามภายในครึ่งชั่วโมง แต่ผ้าดำที่ป้ายชื่อหินอ่อนเมื่อวานยังอยู่ มีคนเขาว่า “ธรรมศาสตร์ตายแล้วหรือ”

วันอังคารที่ ๕ พุทธที่ ๑๐ ต.ค. ๑๖ อ.ม.ธ.ยื่นหนังสือขอให้เลื่อนการสอบ ก็จะทำให้อย่างไรไม่เลื่อนไม่งดมันก็สอบไม่ได้อยู่เองแล้ว ตามข้อเท็จจริงที่เห็นอยู่ดำตา

แต่ความวิตกมีอยู่ข้างหน้าอีก-

๑. เมื่อไหร่ถึงจะเปิดการสอบได้อีก

๒. จะสอบเมื่อไหร่อีกก็ต้องให้เวลาคุณหนังสือเข้าไปอีกหลายวัน

๓. ระยะเวลาจะร่นเข้าไปขีดการเปิดภาคสองถ้าเปิดซ้าก็ต้องเลื่อนสอบภาคสองไป

๔. สอบภาคสองซ้าก็กระเทือนถึงซัมเมอร์แน่ คนที่จะเก็บหน่วยกิตหรือสอบแก้ตัวจะทำอย่างไร

๕. การจัดสอบวิชาต่าง ๆ ตามหน่วยกิตจะทำให้ปวดหัวแน่ (ท่านรองฝ่ายวิชาการและท่านคณบดีจะปวดหัวกว่าเพื่อน)

ผลที่เป็นปฏิภิกิริยาลูกโซ่นี้ นักศึกษาเห็นกันล่วงหน้าแล้วทุกคน เพราะเป็นผู้มีสติปัญญา แต่ก็ได้ตัดสติใจทำไปแล้วด้วยความสมัครใจของตนเอง

วันอังคารที่ ๕ พุทธที่ ๑๐ พุทธศักราชที่ ๑๑ ต.ค. ๑๖ จะกิน
จะนอนไม่เป็นสุข คอยแต่รับข่าวคราวของลานโพ (ขอบคุณท่าน
รองอธิการและอาจารย์และนายก อ.ม.ธ. ประธานสมาชิกรวมฯ ที่
บอกให้ทราบเสมอทุกกระยะ) ธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์แค้นเดียว
แม้จะมีเสรีภาพทุกตารางนิ้วอย่างที่เขาวาก็จะรับคนตั้งพันตั้งหมื่น
ตลอดวันตลอดคืนได้ไปนานเท่าใด เด็กๆ จะไปกินกันที่ไหน จะไป
ถ่ายกันที่ไหน ได้ฝุ่นกำลังพาฝนมา ลูกลานเจ็บไข้ไปพ่อแม่จะวุ่น
ใจเท่าไร

อีกข้อ คนเข้ามากันเป็นพันเป็นหมื่นนั้น รู้หรือว่าใครเป็นใคร?
ถ้าเป็นนิสิตนักศึกษาที่พอทำเนา แต่ที่ไม่ใช่ละ? เธอๆ ที่หัวหน้าๆ
รู้หรือว่าอันธพาลหรือนักฉกชิงวิ่งราว จะไม่แทรกเข้ามาด้วย

แต่ถ้าใครจะมาแกล้งมาสวมรอย ปู้งาน ขึ้นกับนิสิต นักศึกษา
ใครจะรับรองได้ว่าจะไม่เป็นการจูดขนวนให้วุ่นวายกันใหญ่ และ
ถ้าทะลักออกไปภายนอกด้วยก็คาดการณ์ไม่ถูกว่าจะอะไรจะเกิดขึ้น
อาจารย์นี้วัดกจริง ๆ พวกเธอ ๆ รักษาสถานการณ์ไว้ได้แน่หรือเปล่า?

อุ้นใจอยู่นิดว่า พวกเธอประกาศหลัก “อหิงสา” และจน
บัดนี้ก็ยังถือปฏิญาณแน่ว “ไม่ออกไปข้างนอก” แต่ก็อดหัวนใจ
ไม่ได้จริงๆ

สัญญา ธรรมศักดิ์

๑๑ ตุลาคม ๒๕๑๖”^{๑๕}

^{๑๕} เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๕-๔๘.

สัญญา กับ มหาชน

เมื่อนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้สัญญากับมหาชนชาวไทยไว้หลายประการดังที่ปรากฏในคำกล่าวครั้งแรกที่เป็นปฐมวาทีทางการเมืองของสุภาพบุรุษไทยผู้นี้ คำมั่นสัญญาของคนชื่อสัญญา ธรรมศักดิ์ ที่ควรยกมาพิจารณาในที่นี้ก็คือ “เจตจำนงจะปกครองประเทศชาติตามระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง” อันเป็นคำมั่นสัญญา ที่นายสัญญา ธรรมศักดิ์ กล่าวไว้ในปฐมวาทีทางการเมืองในวันที่เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ในวันนั้นได้เป็นที่รู้กันทั่วว่าคนไทยต้องการเห็นการดำเนินการปกครองที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ที่น่าสังเกตก็คือในขณะที่ยังไม่มียุทธธรรมบัญญัติฉบับใหม่ที่มีความเป็นประชาธิปไตย เพราะจะต้องเริ่มต้นร่างกันใหม่ เนื่องจาก “ธรรมนูญการปกครอง” ที่ยังใช้อยู่เป็นธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ฉบับวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ที่คณะปฏิวัติได้นำออกมาประกาศใช้ มีอยู่เพียง ๒๓ มาตรา ไม่ได้เป็นหลักที่จะทำให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตยได้เลย ฉะนั้นถ้าจะมีการปกครองแบบประชาธิปไตย ตั้งแต่ก่อนมียุทธธรรมบัญญัติก็ขึ้นอยู่กับวิธีการที่นายกรัฐมนตรีผู้เป็นหัวหน้ารัฐบาลจะประพฤติปฏิบัติ นั่นเอง

เริ่มต้นเมื่อเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและตั้งรัฐบาลแล้ว นายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องแถลงนโยบายต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นรัฐสภาอยู่ในขณะนั้น เพราะธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรที่ใช้อยู่มิได้กำหนดบังคับไว้แต่อย่างใด หากประเพณีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยตั้งแต่ต้นเมื่อมีการสถาปนา

การปกครองระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยมา หัวหน้ารัฐบาลก็จะต้องนำคณะรัฐมนตรีของตนไปแถลงนโยบายของรัฐบาลต่อสภา จะมีความสั้นยาวอย่างไรก็ได้ และนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ได้เริ่มวิธีการปฏิบัติตามแบบประชาธิปไตยในการปกครองแผ่นดิน ในโอกาสแรก โดยได้แถลงนโยบายของรัฐบาลต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และเปิดโอกาสให้สมาชิกสภานิติบัญญัติซักถามได้ ในวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ดังปรากฏเป็นเอกสารแถลงนโยบายและเอกสารรายงานการประชุมในวันดังกล่าว เพียงแต่ว่าสมาชิกสภานิติบัญญัติชุดนั้น ซึ่งเป็นชุดที่สืบทอดมาจากการแต่งตั้งของคณะปฏิวัติจึงมิได้มีใครออกมาซักถามอย่างดุเดือด ที่จะเป็ฝ่ายค้านรัฐบาลเท่านั้นเอง

ท่านนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงได้เริ่มแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีของท่าน ซึ่งนับได้ว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจ แม้การซักถามจะไม่ดุเดือดก็ตาม จึงขอยกมาให้ดูทั้งหมด ๑๔ ข้อ

“ท่านประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติและท่านสมาชิกผู้มีเกียรติ

ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นนายกรัฐมนตรีตามประกาศพระบรมราชโองการ ลงวันที่ ๑๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖ และแต่งตั้งคณะรัฐมนตรี ตามประกาศพระบรมราชโองการ ลงวันที่ ๑๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖ นั้น

บัดนี้ คณะรัฐมนตรีได้กำหนดนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยยึดถือหลักการแห่งระบอบประชาธิปไตย และการปรับปรุงสถานการณ์ต่าง ๆ ให้กลับคืนสู่ความสงบเรียบร้อยและมั่นคง เป็นมูลฐานไว้เรียบร้อยแล้ว จึงขอแถลงนโยบายเพื่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติทราบ ดังต่อไปนี้

๑. รัฐบาลนี้จะเทิดทูนพระมหากษัตริย์ไว้เป็นที่เคารพสักการะอันสูงยิ่งตลอดไปและดำเนินการเพื่อให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นหลักในการบริหารราชการแผ่นดินโดยเร็วที่สุด
๒. รัฐบาลนี้เชื่อมั่นว่า ความมั่นคงของประเทศชาติเป็นรากฐานอันสำคัญยิ่ง ฉะนั้นรัฐบาลนี้จะดำเนินการทุกอย่าง เพื่อให้ประเทศไทยดำรงอยู่ด้วยความปลอดภัยโดยจะเตรียมสรรพกำลังของชาติ ตามกำลังเศรษฐกิจของประเทศ ให้อยู่ในสภาพเตรียมพร้อมที่จะป้องกันราชอาณาจักร พร้อมทั้งจะเผชิญภัยคุกคามทั้งทางตรงและทางอ้อม และให้สามารถช่วยตนเองได้มากที่สุด จะดำเนินการเกี่ยวกับการรักษาความมั่นคงของชาติอย่างมีประสิทธิภาพ จะประสานความเข้าใจระหว่างทหาร และประชาชนให้ดียิ่งขึ้น จะปรับปรุงสวัสดิการ บำรุงขวัญและกำลังใจของทหารให้สูงอยู่เสมอ รวมทั้งจะปรับปรุงการจัดโครงสร้างทางการบังคับบัญชาให้เหมาะสมกับระบอบประชาธิปไตยอันแท้จริง
๓. รัฐบาลนี้จะดำรงรักษาเสถียรภาพของเงินตราไว้ให้มั่นคงและจะบริหารนโยบายการคลังให้มีผลในทางเพิ่มพูนรายได้และสวัสดิการของเกษตรกรและผู้ใช้แรงงานซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ ในการนี้จะได้ปรับปรุงโครงสร้างทางด้านภาษีอากร เพื่อให้บังเกิดความเป็นธรรมยิ่งขึ้น
๔. รัฐบาลนี้จะดำเนินนโยบายต่างประเทศ เพื่อธำรงไว้ซึ่งเอกราชอธิปไตยและบูรณภาพแห่งราชอาณาจักร และเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชาติและประชาชนไทย ในการนี้

รัฐบาลจะยึดมั่นในกฎบัตรสหประชาชาติ ให้ความร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติ เพื่อส่งเสริมสันติภาพ ความมั่นคงและความยุติธรรมระหว่างประเทศ รักษาสิทธิและปฏิบัติตามพันธกรณีที่มีอยู่ ตามสนธิสัญญาและความตกลงที่ทำไว้กับประเทศทั้งหลาย ตามหลักแห่งความเสมอภาคและถ้อยที่ถ้อยปฏิบัติต่อกัน ดำเนินการเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับทุกประเทศที่แสดงความเป็นมิตรต่อประเทศไทย รวมทั้งประเทศที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองต่างกัน สร้างเสริมสัมพันธไมตรีและความเข้าใจอันดีกับบรรดาประเทศเพื่อนบ้าน นอกจากนี้รัฐบาลนี้จะสนับสนุนความร่วมมือส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะกับกลุ่มประเทศสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในการสร้างสันติภาพ เสถียรภาพ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อความเจริญก้าวหน้า และความผาสุกของประชาชนในภูมิภาคนี้

๕. รัฐบาลนี้จะเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตเกษตร เพื่อสนองความต้องการของตลาดภายในและภายนอกประเทศ รวมทั้งผลิตผลประเภทอาหาร เพื่อช่วยลดค่าครองชีพของประชาชน ทั้งนี้ ด้วยการช่วยเหลือเกษตรกรทั้งในด้านวิชาการและปัจจัยด้านการผลิตและการตลาด สำหรับจำหน่ายผลิตผลในราคาที่เป็นธรรมและเหมาะสม เพื่อเพิ่มรายได้และยกระดับการครองชีพให้แก่เกษตรกร
๖. รัฐบาลนี้จะปรับปรุง ขยาย และเสริมสร้างกิจการด้านการขนส่ง การสื่อสารและการอุดมศึกษา ให้เหมาะสมกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการขนส่งทาง

นำภายในประเทศ ซึ่งเป็นระบบการขนส่งที่ประหยัดที่สุดนั้น จะได้พัฒนาให้มีบทบาทและเป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป

๙. รัฐบาลนี้จะเร่งรัดการขยายตลาดทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับการเร่งรัดเพิ่มผลิตผลทางการเกษตรและอุตสาหกรรมในด้านสินค้าที่จำเป็นแก่การครองชีพของประชาชนนั้น จะรักษาเสถียรภาพของราคาให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม และเป็นธรรมแก่ผู้ผลิต และผู้บริโภค และจะพยายามให้พ่อค้าเข้าใจนโยบายการค้าของรัฐบาล โดยเฉพาะการให้ความร่วมมือในด้านการจัดหาตลาด และบริการในด้านสถิติ การผลิต และการค้า
๑๐. รัฐบาลนี้จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาชน และจะปรับปรุงโครงสร้างของการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ เพื่อให้มีความเข้าใจและร่วมมือกันระหว่างเจ้าหน้าที่ผู้รักษาความสงบเรียบร้อยกับประชาชนมากยิ่งขึ้น
๑๑. รัฐบาลนี้จะรักษาไว้ซึ่งหลักนิติธรรม โดยจะเคารพความเป็นอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี และจะส่งเสริมสถาบันศาลยุติธรรมให้มั่นคงและความเจริญก้าวหน้าในการพิพากษาอรรถคดีต่างๆ จะได้เร่งรัดให้ดำเนินการไปด้วยความรวดเร็วยิ่งขึ้น
๑๒. รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษา ทั้งในด้านวิชาความรู้ และในด้านจิตใจเพื่อให้มีความยึดมั่นในหลักธรรมแห่งศาสนา บำเพ็ญตนให้เป็นคนมีประโยชน์ มีความจงรักภักดีต่อชาติ

ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตลอดจนให้ช่วยกันบำรุงรักษา
ศิลปะ วัฒนธรรม อันเป็นสัญลักษณ์และสมบัติของชาติ
ไทย

๑๑. รัฐบาลนี้จะปรับปรุงประสิทธิภาพในการให้บริการ
สาธารณสุขแห่งชาติให้ตรงกับความต้องการของประชาชน
และจะขยายขอบเขตของการบริการไปให้ถึงประชาชน
ในส่วนภูมิภาคให้กว้างยิ่งขึ้น
๑๒. รัฐบาลนี้จะเร่งรัดการเพิ่มผลผลิตทางอุตสาหกรรม ทั้ง
ในส่วนทดแทนสินค้าที่นำเข้า และในส่วนสินค้าส่งออก
รวมทั้งจะได้ดำเนินการป้องกันและระงับพิษภัยอันจะเกิด
จากกิจการอุตสาหกรรมต่อไปด้วย
๑๓. รัฐบาลนี้จะส่งเสริมให้มหาวิทยาลัยมีเสรีภาพ และ
มีความรับผิดชอบทางวิชาการ มีความอิสระ และต้องตัว
ในการบริหารงานของมหาวิทยาลัย ทั้งในด้านการเงิน
และการบริหารงานบุคคล ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือ
ระหว่างนิสิต นักศึกษากับรัฐบาล และสนับสนุนให้
มหาวิทยาลัยมีบทบาทในการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย
อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข
๑๔. สำหรับนโยบายทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวม รัฐบาลจะยึด
แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหลักใน
การบริหารและการจัดสรรทรัพยากรของประเทศ โดย
เน้นการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมบางสาขา ให้สามารถ
รับกับการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ
และสังคมในปัจจุบันเป็นสำคัญ เพื่อให้ประชาชนได้รับ
ความเป็นธรรมจากการดำรงชีพอย่างมั่นคงยิ่งขึ้น

ตามนโยบายที่ได้แถลงมานี้ รัฐบาลเชื่อมั่นว่า จะสามารถสนองความต้องการของประชาชน เสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงแก่ประเทศชาติในระยะเวลาที่รัฐบาลนี้เข้ามาบริหารราชการแผ่นดินได้ ฉะนั้นจึงหวังว่า สภานิติบัญญัติแห่งชาติ จะให้การสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลด้วยดี เพื่อรัฐบาลจะสามารถบริหารประเทศไปด้วยความราบรื่น เสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ประเทศชาติและอำนวยความผาสุกให้แก่ประชาชนได้ต่อไปขอขอบพระคุณ”^{๔๐}

ประธานสภานิติบัญญัติในตอนนั้นเกรงว่าสมาชิกจะถามคุเต็อดจึงรีบเตือนเอาไว้แต่เริ่มว่า

“ก่อนที่จะซักถาม ผมขอขอมความเข้าใจหน่อยนะครับ ตามธรรมเนียมการปกครองราชอาณาจักรนั้น เมื่อรัฐบาลได้ชี้แจงนโยบายแล้วไม่ได้ระบุไว้ให้อภิปรายหรือลงมติแต่ประการใด เป็นแต่เพียงว่าให้สมาชิกซักถามข้อความที่รัฐบาลเสนอนโยบายนั้นเพื่อความเข้าใจกระจ่างแจ้งเท่านั้น เพราะฉะนั้นขอให้สมาชิกโปรดรับทราบด้วย”^{๔๑}

นโยบายของคณะรัฐมนตรีของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นั้น ถ้าไม่สังเกตก็ดูเหมือนท่านจะพูดถึงเรื่องทั่วไปที่จะบริหารบ้านเมืองเท่านั้นเอง

^{๔๐} รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ ๓๒ (๒๕ ตุลาคม ๒๕๑๖) หน้า ๒๔๗-๒๕๑.

^{๔๑} เพิ่งอ้าง.

แต่หากพิเคราะห์ดูให้ดีจะพบว่า นายกรัฐมนตรีได้เน้นในเรื่องที่ท่านมีความสันถัด และสำคัญยิ่งต่อการสร้างประชาธิปไตยในประเทศไทย

ในนโยบายข้อที่ ๕ นายกรัฐมนตรีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้สัญญากับประชาชนผ่านทางสถานีวิทยุแห่งชาติว่า “รัฐบาลนี้จะรักษาไว้ซึ่งหลักนิติธรรม” ซึ่งตลอดเวลาท่านก็ทำได้ และมีใจจะจำกัดวงอยู่เพียงในงานตุลาการหรือการพิพากษาคดีเท่านั้น หากแต่ในการบริหารประเทศด้วย ดังที่นายชวน หลีกภัย นักการเมืองสำคัญของประเทศที่เล่นการเมืองมานานและได้เป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศถึง ๒ สมัยได้เคยปาฐกถา ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๐ ไว้ตอนหนึ่งว่า “ดังนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการใช้อำนาจนิยมจากรัฐบาลที่มาจากการปฏิวัติ มาจนถึงสมัยท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านจึงได้ตั้งรัฐบาลที่ยึดหลักนิติธรรมในการบริหารราชการแผ่นดิน”^{๔๒}

ในวงการผู้ศึกษาวิชารัฐศาสตร์นั้นถือกันว่า ที่มาของฐานที่อธิบายถึงอำนาจทางการเมืองของระบอบประชาธิปไตยนั้นอยู่ที่หลักนิติธรรมและเหตุผล ฉะนั้นตำรารัฐศาสตร์ทั้งหลายจึงเชื่อว่าถ้าบ้านเมืองใดมีการปกครองที่ผู้ปกครองใช้หลักนิติธรรมและเหตุผล บ้านเมืองนั้นก็ปกครองด้วย “วิธีการประชาธิปไตย”

อีกเรื่องหนึ่งก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับเสรีภาพทางวิชาการ ซึ่งสำคัญมากและเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสังคมตะวันตกที่ยึดถือการปกครองระบอบประชาธิปไตย ยิ่งไปกว่านั้นนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ยังได้ยกขึ้นมาแถลงที่จะ “สนับสนุนให้มหาวิทยาลัยมีบทบาทในการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย” นับเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกที่กำลังกล่าวเช่นนั้น

^{๔๒} หลักนิติธรรมกับความเป็นธรรม ปาฐกถาของ ชวน หลีกภัย เมษายน ๒๕๔๐ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐) หน้า ๘.

ข้อความตอนสุดท้ายในหน้า ๔๑ นั้นชัดเจนและมีความหมายมาก ที่ระบุให้มหาวิทยาลัยมีบทบาทในการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทำให้มีการตื่นตัวในสถาบันการศึกษาหลายแห่งเกี่ยวกับบทบาทที่ว่านี้ มิใช่เพียงสถาบันการศึกษา ๓-๕ แห่ง ในนครหลวงของประเทศเท่านั้น ครั้งหนึ่งท่านยังให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่า “คือเขาบอกว่าผมเป็นรัฐบาลของนิสิตนักศึกษา คือผมไม่ได้เอาใจเฉพาะเด็กนะครับ เอาใจทั่วไป”^{๔๓}

การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายสัญญา ธรรมศักดิ์นั้นก็เป็นที่รู้กันทั่วไปว่าท่านจะเป็นอยู่เพียงชั่วคราว โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะจัดร่างรัฐธรรมนูญ และให้มีการเลือกตั้งภายในหกเดือนอันเป็นคำมั่นสัญญาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง

แต่ปัญหาการเมืองของบ้านเมืองยามนั้นมีมากมาย และปรากฏออกมาให้รัฐบาลแก้ไขพร้อมๆ กัน จึงเป็นเรื่องที่ยุ่งยากมาก คูที่สภานิติบัญญัติแห่งชาติก่อน นายมารุต บุณนาค ศาสตราจารย์ทางกฎหมาย นักการเมืองผู้เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี และประธานรัฐสภามาก่อน ได้เคยเล่าให้ฟังว่า ในขณะที่ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ เข้ารับหน้าที่นายกรัฐมนตรีนั้น มีสภานิติบัญญัติจำนวน ๒๕๕ คน บุคคลเหล่านี้ได้รับการแต่งตั้งจากคณะปฏิวัติ สมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นข้าราชการฝ่ายทหารประมาณถึงร้อยละ ๕๐ ที่เหลือเป็นข้าราชการพลเรือนและคนจากภาคเอกชน จึงเป็นสภาที่อาจฟังความเห็นของผู้บังคับบัญชาจากกองทัพ และไม่ได้เป็นฝ่ายรัฐบาลได้ จึงทำให้รัฐบาลมีความไม่สะดวก ขณะนั้นจึงมีเสียงเรียกร้องจากภายนอกรัฐสภาให้

^{๔๓} สัมภาษณ์ รวมบทสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์วัน ฉบับวันอาทิตย์ (กรุงเทพฯ : กองบรรณาธิการประวัติศาสตร์วัน, ๒๕๑๘) หน้า ๒๒.

สมาชิกทั้งหลายลาออก และในสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติเองก็มีสมาชิกบางคนเรียกร้องให้สมาชิกทั้งหลายลาออกด้วยกัน จนมีการขัดแย้งกัน

แต่เสียงเรียกร้องจากนอกสภาได้ทำให้สมาชิกหลายคนได้ลาออกจากสมาชิกภาพ และมีตำแหน่งสมาชิกสภานิติบัญญัติว่างหลายตำแหน่ง ปัญหาเรื่องสภานิติบัญญัติที่มีสมาชิกนิติบัญญัติว่างหลายตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้คิดถึงเรื่องการยุบสภา ซึ่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรฉบับที่ใช้อยู่มิได้ระบุในเรื่องการยุบสภาเอาไว้ แต่มาตรา ๒๒ ของธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรเองก็ระบุเอาไว้ว่า

“ในเมื่อไม่มีบทบัญญัติแห่งธรรมนูญการปกครองนี้บังคับแก่กรณีใด ให้วินิจฉัยนั้นไปตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย

ในกรณีที่มีปัญหาเกี่ยวแก่การวินิจฉัยกรณีใด ตามความในวรรคหนึ่งเกิดขึ้นในวงงานของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ หรือเกิดขึ้นโดยคณะรัฐมนตรีขอให้สภานิติบัญญัติแห่งชาติวินิจฉัยให้สภานิติบัญญัติแห่งชาติวินิจฉัยชี้ขาด”

ฉะนั้นนายสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงยุบสภาได้ อาจมีผู้สงสัยว่าธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไม่ได้เขียนระบุไว้ทำได้อย่างไร คำตอบก็คือว่าทำได้เพราะประเพณีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของการปกครองแบบรัฐสภานั้น รัฐบาลโดยนายกรัฐมนตรีมีอำนาจยุบสภา และสภาก็มีอำนาจที่จะลงมติไม่ไว้วางใจ เพื่อให้รัฐบาลพ้นตำแหน่งแห่งอำนาจได้เช่นเดียวกัน ที่ผ่านมาในการปกครองแบบ

ประชาธิปไตยของไทย ก่อนสมัยรัฐบาลนายกรัฐมนตรี สฤษดิ์ ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรีไทยสองท่าน คือ พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ก็เคยยุบสภา เมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๑ และต่อมา นายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็ได้ยุบสภา เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๘^{๔๔} มาแล้ว ถือได้ว่าเวลาที่ผ่านมามากหลายทศวรรษที่ผู้เป็น นายกรัฐมนตรีได้เคยปฏิบัติมา ประเพณีการปกครองของไทยในระบอบ ประชาธิปไตยแบบรัฐสภา จึงมีการยุบสภาโดยนายกรัฐมนตรีได้ ดังนั้น สิ่งที่ นายสฤษดิ์ ธรรมศักดิ์ กระทำไปจึงเป็นวิธีประชาธิปไตยอีก เช่นกัน

ในวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ หลังจากเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ไม่ทันครบ ๒ เดือน นายกรัฐมนตรีสฤษดิ์ ธรรมศักดิ์ จึงดำเนินการให้มีการยุบสภานิติบัญญัติ เนื้อความในพระราชกฤษฎีกาการยุบสภานั้น มีเหตุผลว่า สมาชิกของสภาได้ลาออกไปและที่เหลืออยู่มีน้อยไม่พอที่จะเป็นองค์ประชุมจึง “ยุบสภานิติบัญญัติแห่งชาติเพื่อจะได้ แต่งตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติขึ้นใหม่ให้เป็นการสอดคล้อง กับสถานการณ์ปัจจุบัน”^{๔๕}

เมื่อยุบสภานิติบัญญัติไปแล้ว การที่จะมีรัฐสภาขึ้นมาช่วยปกครอง ประเทศก็เป็นสิ่งที่จำเป็น จึงได้มีการตั้งสมัชชาแห่งชาติ ที่มีบางท่าน ขนานนามว่า “สภาสนามม้า” เพราะได้ใช้สนามม้าราชตฤณมัย ที่ นางเลิ้งเป็นที่ประชุมสมาชิกสมัชชาซึ่งมีจำนวนมากถึง ๒,๓๐๐ กว่าคน และสมาชิกสมัชชาแห่งชาติก็ได้เลือกกันเองได้สมาชิกสภานิติบัญญัติ

^{๔๔} นคร พจนานุกรม, อุกฤษ พจนานวเรช. ข้อมูลประวัติศาสตร์การเมืองไทย (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒) หน้า ๒๕.

^{๔๕} สยามรัฐ (๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๖) หน้า ๑.

จำนวน ๒๓๕ คน มาทำหน้าที่รัฐสภา เป็นการเลือกสรรสมาชิกสภาที่ นายกรัฐมนตรีมิได้เข้าไปมีส่วนเลือกแต่อย่างใดเพียงแต่จังหวัดต่างๆ รวบรวมรายชื่อเบื้องต้นเข้ามาให้สมาชิกเลือกกันเองดังที่อดีตนายกรัฐมนตรีบริหาร ศิลปอาษาได้อภิปรายให้คนฟังที่มหาวิทยาลัยธรรม- ศาสตร์เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ความว่า

“ศาสตราจารย์ สัญญา คัดเลือกคนดี มีความรู้ ความสามารถ จากทุกจังหวัดเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดิน โดย มอบหมายให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัดรวมทั้งกรุงเทพมหานคร เสนอรายชื่อประชาชนที่มีคุณสมบัติ เป็นคนดี มีความรู้ มีความสามารถไปยังรัฐบาลจังหวัดละ ๑๐-๒๐ คน ในครั้งนั้นรวบรวมสมาชิก ได้ประมาณ ๒,๓๖๐ คน”^{๔๖}

สมาชิกที่ได้รับการเลือกสรรกันเองนั้น นายมารุต บุณนาท กีระบุว่าประกอบด้วยบุคคลหลากหลายอาชีพ มีทั้งข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถ มีนักธุรกิจ นักกฎหมาย ปัญญาชน รวมทั้ง นายกสมาคมสามล้อเครื่องด้วย

ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรียามที่บ้านเมืองวุ่นวาย ท่านต้องเข้ามาแก้ปัญหาของบ้านเมือง ที่มีอยู่มากมาย และธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรที่ใช้อยู่ใน ขณะนั้นก็ได้อำนาจสั่งฟ้าแก่นายกรัฐมนตรีไว้ในมาตรา ๑๗ ที่ให้นายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นฝ่ายบริหารแทรกแซงไปตัดสินใจลงโทษคนได้

^{๔๖} จุลสารธรรมศาสตร์ ฉบับ สัญญา ธรรมศักดิ์ (ปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๒, กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕) หน้า ๑๐.

มาตรา ๑๗ ของธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๑๕ นั้น มีความว่า

“ในระหว่างที่ใช้ธรรมนูญการปกครองนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการป้องกัน ระวังหรือปราบปราม การกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักร ราชบัลลังก์ เศรษฐกิจของประเทศหรือราชการแผ่นดิน หรือการกระทำอันเป็นการกวนหรือคุกคามความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือการกระทำอันเป็นการทำลายทรัพยากรของประเทศ หรือเป็นการบั่นทอนสุขภาพอนามัยของประชาชน ทั้งนี้ ไม่ว่าจะการกระทำจะเกิดขึ้นก่อนหรือหลังวันประกาศธรรมนูญการปกครองนี้ และไม่ว่าจะเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการหรือกระทำการใด ๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นนั้น รวมถึงการปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว เป็นคำสั่งหรือการกระทำหรือการปฏิบัติที่ชอบด้วยกฎหมาย

เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามความในวรรคหนึ่งแล้ว ให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภานิติบัญญัติแห่งชาติทราบ”

อำนาจในลักษณะนี้เป็นอำนาจของรัฐบาลที่มีความเป็นเผด็จการ หัวหน้ารัฐบาลหรือนายกรัฐมนตรีสามารถตัดสินใจโทษผู้ที่ทางการกล่าวหาได้ โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการทางศาลยุติธรรม มาตรา ๑๗ ของธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๑๕ นี้ก็เขียนแบบมาจากธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ฉบับแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒

สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เรื่องอำนาจ และจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ กิติ จอมพล ถนอม กิตติขจร กิติ ได้เคยใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ ลงโทษผู้คนมาแล้วหลายคน

นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีก็มีอำนาจ “เผด็จการ” ดังกล่าวอยู่ในมือ เพราะธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ที่เป็นกติกาของบ้านเมืองตอนนั้นยังให้อำนาจเอาไว้ แต่นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็มีได้คิดจะใช้อำนาจนายกรัฐมนตรีตามมาตรา ๑๗ ของธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรแต่อย่างใด

การใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ นั้นเกิดขึ้นจากเสียงเรียกร้องจากคนเป็นจำนวนมาก “ที่ต้องการให้รัฐบาลดำเนินการยึดทรัพย์ของอดีตนายกรัฐมนตรีรวมทั้งอดีตรองนายกรัฐมนตรี คือ จอมพล ถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร พันเอกณรงค์ กิตติขจร และครอบครัวเป็นของแผ่นดิน”^{๔๗}

แต่นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ เองไม่อยากจะใช้อำนาจนี้ และได้พยายามหาทางออกอื่น นายมารุต บุณาค อดีตรัฐสภาได้กล่าวว่า

“ศาสตราจารย์ สัญญา เห็นว่า น่าจะเป็นเรื่องขัดต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชนโดยตรง.....ในใจจริงของศาสตราจารย์สัญญา ไม่ประสงค์จะใช้มาตรา ๑๗ แต่เนื่องจากไม่มีทางออกอื่นใดที่จะกระทำได้ จึงจำเป็นต้องเลือกใช้ มาตรา ๑๗ ให้เพียงอายุทรัพย์สินของบุคคลดังกล่าวไว้ก่อน แล้วตั้งคณะกรรมการสอบสวนว่าทรัพย์สินใดได้โดยชอบหรือไม่ชอบ”^{๔๘}

^{๔๗} เฟิงอั้ง, หน้า ๑๘-๑๕.

^{๔๘} เฟิงอั้ง, หน้า ๕.

นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ เป็นครั้งแรกในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ แต่ใช้เพียงอายุัดทรัพย์สิน จอมพล ถนอม กิตติขจรกับพวกไว้ก่อน และได้ตั้งกรรมการสอบสวน ว่าทรัพย์สินเหล่านี้มีส่วนใดได้มาโดยมิชอบ การใช้มาตรา ๑๗ ของ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เพียงแค่อายุัดทรัพย์สิน แล้วสอบสวนให้แน่ชัด ดังที่กล่าวมานี้ กลับไม่เป็นที่พอใจของสมาชิกสภานิติบัญญัติชุดใหม่ หลายคน บุคคลที่มีอำนาจทางนิติบัญญัติเหล่านี้จึงได้ร่วมใจกันผ่าน ร่างกฎหมาย เพื่อบังคับให้นายกรัฐมนตรียึดทรัพย์สิน จอมพล ถนอม กิตติขจร ในตอนปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ จนเรื่องนี้ ทำท่าจะเป็นวิกฤตการณ์ของรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ อีกครั้ง มีนักหนังสือพิมพ์เขียนเอาไว้ว่า

“.....ท่านนายกรัฐมนตรีเห็นว่าทางฝ่ายนิติบัญญัติได้เข้าไป ก้าวถ่างกับฝ่ายบริหาร เพราะอำนาจในการใช้มาตรา ๑๗ แห่ง ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรเป็นของท่านหรือของฝ่ายบริหาร โดยเฉพาะ”^{๔๕}

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ไม่เห็นด้วยกับการผ่านกฎหมาย มาบังคับท่านจึงได้เขียนจดหมายในนามนายกรัฐมนตรีไปถึงประธาน สภานิติบัญญัติในขณะนั้น ซึ่งได้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จดหมาย ฉบับนี้เป็นจดหมายของนายกรัฐมนตรีที่ยาวมากฉบับหนึ่ง แต่ก็ เป็นจดหมายที่น่าอ่านเพื่อจะได้ทราบความในใจที่สำคัญของนายกรัฐมนตรี

^{๔๕} สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๗) หน้า ๒๑.

ที่ชื่อสัญญา ธรรมศักดิ์ ในที่นี้ขอคัดลอกเนื้อความที่สำคัญบางตอนมาพิมพ์ให้อ่านกัน แม้จะยาวสักหน่อยก็ตาม

“๕. ข้าพเจ้าในฐานะผู้รับผิดชอบจะต้องปฏิบัติการไปตามกฎหมายนี้ ได้พิจารณาทบทวนโดยตระหนักแล้วเห็นว่า เป็นการสุจริตที่ข้าพเจ้าผู้เป็นนายกรัฐมนตรี ผู้รักษาร่างพระราชบัญญัตินี้จะรับปฏิบัติตามร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้เพราะเหตุดังต่อไปนี้

๕.๑ ธรรมนูญการปกครองมาตรา ๑๗ เป็นกฎหมายที่ให้ดุลพินิจและให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีโดยเฉพาะว่า สมควรที่จะสั่งการหรือกระทำการใด ๆ อันเข้าลักษณะที่ระบุไว้ในมาตรานี้หรือไม่ และจะออกคำสั่งอย่างไร ประการใด

๕.๒ เมื่อนายกรัฐมนตรีเห็นสมควรแล้ว ก็ยังสั่งการหรือกระทำการไปมิได้ เพราะธรรมนูญมาตรานี้ยังระบุบังคับไว้ว่าการจะสั่งการหรือกระทำการใด ๆ นั้น ยังจะต้องโดยมติคณะรัฐมนตรีคือคณะรัฐมนตรี เห็นชอบอีกด้วย

๕.๓ แต่ตามร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ ความในมาตรา ๓ บัญญัติบังคับให้นายกรัฐมนตรีอาศัยอำนาจตามมาตรา ๑๗ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๑๕ ออกคำสั่งโอนบรรดาทรัพย์สิน ซึ่งถูกอายัดให้เป็นของรัฐ ซึ่งหมายความว่า นายกรัฐมนตรีไม่ต้องใช้ดุลพินิจว่า สมควรหรือไม่ และทรัพย์สินที่ให้โอนนั้นคือ ทรัพย์สินทั้งหมดที่ถูกอายัดโดยมิต้องแยกว่าเป็นทรัพย์สินที่ได้มาโดยชอบหรือมิชอบประการใด ทั้งยังกำหนดเวลาให้กระทำภายในสามสิบวัน นับแต่วันพระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับอีกด้วย

๕.๔ นอกจากนี้ บทบัญญัติมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัตินี้ ยังเป็นผลตัดอำนาจของคณะรัฐมนตรีที่จะมีมติเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบกับนายกรัฐมนตรีในการที่นายกรัฐมนตรีจะสั่งการหรือกระทำตามที่บัญญัติไว้ในธรรมนูญการปกครองมาตรา ๑๗ นั้น อีกโสดหนึ่งด้วย

๕.๕ นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้ อำนาจตามธรรมนูญการปกครอง มาตรานี้เป็นอำนาจที่ให้ไว้แก่ฝ่ายบริหารโดยเฉพาะ หมายให้อำนาจที่ให้แก่ฝ่ายนิติบัญญัติที่จะบังคับให้ฝ่ายบริหารใช้ หรือปฏิบัติตามแต่ประการใดไม่

๖. อาศัยเหตุดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงมีความเห็นโดยความเคารพอย่างยิ่งต่อมติของสภานิติบัญญัติว่าร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ ขัดต่อธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๑๕ มาตรา ๑๗ และถ้าออกเป็นกฎหมาย ก็จะตกเป็นโมฆะใช้บังคับมิได้ ตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย (ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๑๕ มาตรา ๒๒ และรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๑๑ มาตรา ๑๗๔)^{๕๐}

การใช้มาตรา ๑๗ กับการยึดทรัพย์ของจอมพล ถนอม กิตติขจร และคณะได้เป็นเรื่องที่ฝ่ายรัฐบาลกับสภานิติบัญญัติต้องหารือกันอยู่ระยะหนึ่ง ประธานสภานิติบัญญัติตอบจดหมายนายกรัฐมนตรีมาแล้ว ทางคณะรัฐมนตรีก็มาประชุมกัน และนายกรัฐมนตรีกับประธานสภานิติบัญญัติก็ได้พบปะหารือกัน ท้ายที่สุดนายกรัฐมนตรีจึงได้เป็นผู้ยอมใช้มาตรา ๑๗ ทำการยึดทรัพย์ จอมพล ถนอม กิตติขจรและพวก

^{๕๐} “จดหมายเหตุของนายรำคาญ” เพิ่งอ้าง, หน้า ๒๑ และ ๔๓.

ในวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ โดยคำสั่งในการยึดทรัพย์สินครั้งนี้ได้กำหนดเงื่อนไขว่า “ในกรณีที่ยอมพล อนุมัติ จอมพล กิตติขจร กับพวกหรือผู้ได้รับมอบหมายอำนาจจากบุคคลเหล่านั้น อ้างว่าทรัพย์สินที่ตกเป็นของรัฐ เป็นทรัพย์สินที่ตนได้มาโดยสุจริตและโดยชอบ มีสิทธิจะยื่นคำร้องพร้อมด้วยหลักฐาน และรายละเอียดของการได้มาซึ่งทรัพย์สินนั้นต่อคณะกรรมการได้ภายใน ๖๐ วัน”^{๕๑}

เกี่ยวกับการใช้มาตรา ๑๗ ยังมีอีกกรณีหนึ่ง ซึ่งก็มาจากเสียงเรียกร้องของประชาชนในตอนต้นๆ ที่นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้มีเสียงเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ ปล่อยตัวผู้บริสุทธิ์ทางการเมือง ๓ คน อันมี นายอุทัย พิมพ์ใจชน นายบุญเกิด หิรัญคำ และนายอนันต์ ภักดีประไพ ผู้ซึ่งถูกจอมพล อนุมัติ กิตติขจร ใช้มาตรา ๑๗ ลงโทษจำคุกเอาไว้ แต่นายกสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ไม่ยอมใช้มาตรา ๑๗ และให้ทางสถานีดับัญญัติออกกฎหมายปล่อยตัว ผู้ถูกคุมขังทั้ง ๓ ท่านไป กระนั้นก็ดีมีคนเขียนคอลัมน์ในหน้าหนังสือพิมพ์ติงว่า นายกรัฐมนตรีว่าไม่ยอมใช้มาตรา ๑๗ โดยกล่าวในทำนองว่าหากใช้มาตรา ๑๗ ก็จะทำให้การปล่อยตัวผู้ถูกคุมขังทำได้รวดเร็วกว่า ซึ่งการออกกฎหมายนั้น ถ้าสถานีดับัญญัติเร่งทำก็คงจะเร็วได้เหมือนกัน

ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่าในเรื่องการใช้อำนาจเผด็จการที่แม้กฎหมายจะให้อำนาจนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ใช้ก็ตามที่ นายกรัฐมนตรีผู้นี้ก็พยายามหลีกเลี่ยง พยายามจะดำเนินการปกครองบ้านเมืองตามวิธีประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง

^{๕๑} เพิ่งอ้าง, หน้า ๓.

ความพยายามที่จะดำเนินการปกครองตามวิธีประชาธิปไตยนั้น ยังมีให้เห็นอีกในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ที่ทำหน้าที่รัฐสภา และรัฐสภาก็มีความเห็นขัดแย้งกับรัฐบาลพอสมควร ที่สำคัญและถือว่าเป็นคลื่นลมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนรัฐบาล นั่นก็คือ การที่สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ไม่ผ่านกฎหมายให้รัฐบาล

คลื่นในสภาฯ นั้นอย่างน้อยก็ ๓ ลูกที่ซัดกระหน่ำ “สัญญาประชาคม” ลูกแรกนั้นก็เรื่องพระราชกำหนดแก้ไขค่าธรรมเนียมการต่อทะเบียนรถยนต์ที่รัฐบาลเสนอเข้ามาในวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๗ เพื่อขออนุมัติ โดยมีสาระที่จะเก็บค่าธรรมเนียมการต่อทะเบียน เพิ่มขึ้นจากเดิมกว่า ๒ เท่า เรื่องนี้สภาฯ ไม่เห็นด้วยเป็นส่วนมาก จึงลงมติไม่รับด้วยคะแนนเสียง ๗๗ ต่อ ๖๒ เป็นอันว่ารัฐบาลแพ้มติในสภาฯ เป็นครั้งแรกตั้งแต่ต้นปี ซึ่งรัฐบาลก็ยังมีได้ลาออก

ต่อมาในวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๗ รัฐบาลได้เสนอร่างพระราชบัญญัติสถาบันเทคโนโลยีการเกษตรต่อสภาฯ ตอนนั้นเสียงเรียกร้องของนิสิตนักศึกษาและนักเรียนที่จะยกระดับสถานที่ศึกษาของตนก็ดังกันทั่วไปในประเทศ บ้างก็เรียกร้องดี ๆ บ้างก็ประท้วง ในกรณีนี้รัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัยรัฐได้แถลงถึงความจำเป็นว่าวิทยาลัยเกษตรกรรมเชียงใหม่ที่รู้จักกันในนาม “โรงเรียนเกษตรกรรมแม่โจ้” นี้เป็นสถานศึกษาเก่าแก่มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้พัฒนามามากมาย จึงควรยกฐานะขึ้นเป็นสถาบัน

ปรากฏว่ารัฐมนตรีทบวงฯ ชี้แจงอยู่เป็นนานก็จงใจสมาชิกสภานิติบัญญัติไม่สำเร็จ ฉะนั้นสภาฯ จึงมีมติไม่รับหลักการ เป็นอันว่ารัฐบาลแพ้มติสภาฯ เป็นครั้งที่ ๒

วันเวลาผ่านไปจนถึง วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ “ร่างพระราชบัญญัตินิคมทหารผ่านศึก” ซึ่งกระทรวงกลาโหมเป็นผู้เสนอ

และผ่านสภานิติบัญญัติมาตั้งแต่วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๑๗ โดยสภาฯ รับหลักการเนื่องจากเห็นว่าจะได้สงเคราะห์ทหารผ่านศึกและครอบครัว จนมีการมอบหมายให้คณะกรรมการทหารไปพิจารณาจนเสร็จแล้ว จึงนำมาเสนอสภาฯ ใหม่ในวันที่ ๕ พฤษภาคมนี้ เพื่อพิจารณาเป็นวาระ ๒ และวาระ ๓ ปรากฏว่า หลังจากมีการพิจารณารายมาตราและมีการอภิปรายกันอีกในสภาฯ แล้ว สภาฯ ก็ลงมติไม่รับร่างกฎหมายฉบับนี้ นั่นคือรัฐบาลแพ้มติในสภาฯ อีกเป็นครั้งที่ ๓

การแพ้มติสภาฯ และการที่พลั้งต่างๆ ในสังคมแสดงตนเรียกร้องกันอย่างมากมาย ก็ทำให้คนมองว่ารัฐบาลอ่อนแอ ถึงขนาดว่ามองรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีสัญญาว่าเป็นรัฐบาล “มะเขือเผา” ดังที่นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์เองก็ได้กล่าวความในใจในเรื่องนี้เอาไว้เมื่อให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ในภายหลัง

“แต่ตอนเป็นนายกรัฐมนตรีก็ช่วยตนเองด้วยจิตว่าง เมื่อทำให้จิตว่างก็ไม่เป็นภัยแก่ใคร มีแต่ความเมตตากรุณา พอมีความรู้สึกอย่างนี้ จึงประนีประนอมผ่อนปรน ทีนี้เลยกลายเป็นนายกรัฐมนตรีมะเขือเผา”^{๕๒}

เมื่อมีเสียงบ่นกันมากเรื่องที่รัฐบาลอ่อนแอ เรื่องให้ปรับปรุงคณะรัฐมนตรีและการที่สภานิติบัญญัติมีความเป็นอิสระเสรี ไม่รักษาน้ำรึกษาดารัฐบาลไม่รับร่างพระราชบัญญัติที่รัฐบาลเสนอไปให้ปรากฏถึง ๓ ครั้ง ๓ วัน นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ผู้ซึ่งเดือนตนเองอยู่เสมอว่าเป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราวก็พิจารณาตนเองว่าภาวะที่ว่าชั่วคราวของรัฐบาลของตนนั้นเห็นที่จะต้องยุติ

^{๕๒} นรนิติ เศรษฐบุตร “นายกรัฐมนตรีคนที่ ๑๒ นายสัญญา ธรรมศักดิ์” ใน สัญญา ธรรมศักดิ์ ชีวิตและงาน. นรนิติ เศรษฐบุตร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑) หน้า ๔๐.

จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นการเปิดทางให้สภาฯ เลือกนายกรัฐมนตรีที่สภาฯ พึงพอใจกันเอง ดังความที่ปรากฏในจดหมายของนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ได้มีถึงประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

“ด้วยข้าพเจ้าได้พิจารณาเห็นว่า

๑. รัฐบาลนี้ตั้งขึ้นมาในระยะดับขันของบ้านเมือง เพื่อระงับและผ่อนคลายการประจันหน้ากันระหว่าง ๒ ฝ่ายถึงเลือดเนื้อจึงถือนโยบายรักษาความสงบ ประนีประนอม ผ่อนปรนเข้าหากันในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ภายในให้คืนเข้าสู่ความสงบโดยเร็ว นโยบายดังกล่าวนี้ได้ผลดีมาระยะหนึ่ง แต่ต่อมาในภายหลังรัฐบาลโดยเฉพาะตัวนายกรัฐมนตรีถูกเพ่งเล็งและตำหนิว่าอ่อนแอ และเอาใจยินยอมตามคำเรียกร้องของนิสิตนักศึกษาและกลุ่มต่างๆ มากเกินไป

๒. นายกรัฐมนตรีได้สัญญาอยู่กับประชาชนไว้ว่าจะเร่งร่างรัฐธรรมนูญให้ออกใช้โดยเร็วและคาดคิดว่าอย่างช้าไม่ควรเกิน ๖ เดือนแล้วรัฐบาลก็ได้จัดร่างรัฐธรรมนูญเสร็จเรียบร้อยภายใน ๓ เดือนแต่ขณะนี้ถึง ๗ เดือนเศษแล้ว รัฐธรรมนูญก็ยังอยู่สภานิติบัญญัติแห่งชาติดีกว่าจะแล้วเสร็จ คงจะเป็นเวลาอีกนาน ขณะนี้ก็ได้มีประชาชนและหนังสือพิมพ์เร่งร่ำมาแล้วว่า สัญญาจะให้มีการเลือกตั้งภายใน ๖ เดือน ทำไม่ไม่เป็นไปตามสัญญา

๓. รัฐบาลนี้ได้พยายามปฏิบัติหน้าที่มาโดยเต็มกำลังความสามารถ พยายามแก้ปัญหาต่างๆ มาโดยลำดับ แม้มิใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นจากภายในประเทศเราเอง แต่เป็นปัญหาของโลก ต้นเหตุมาจากภายนอก แม้กระนั้นการปฏิบัติงานโดยทั่วๆ ไปก็ไม่ใช่ที่พอใจของประชาชนหลายกลุ่ม หลายเหล่า ประกอบทั้งได้มีการ

เรียกร้องกันทั่วไปให้มีการบังคับในการบริหารราชการแผ่นดิน ได้มี
มาจากกลุ่มต่างๆ อยู่เป็นระยะๆ แม้จากสมาชิกสภานิติบัญญัติก็มี

๔. อาศัยเหตุดังกล่าวนี้ข้าพเจ้าจึงพิจารณาเห็นว่าบัดนี้
สถานการณ์ไม่เอื้ออำนวยให้ข้าพเจ้าและรัฐบาลนี้คงอยู่ปฏิบัติหน้าที่
จนกว่าจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและมีการเลือกตั้งรัฐบาล
ใหม่ได้เสียแล้ว จึงได้ตกลงใจขอกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง
ตั้งแต่วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นต้นไป และได้นำ
ความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

จึงขอประทานกราบเรียนมาเพื่อทราบ ขอท่านประธานสภา
นิติบัญญัติได้กรุณาอ่านหนังสือของข้าพเจ้านี้ให้ที่ประชุมสมาชิก
สภานิติบัญญัติทราบทั่วกันด้วยจะเป็นพระคุณยิ่ง

อนึ่ง ขอประทานกราบเรียนว่า ตามรัฐธรรมนูญการปกครอง
ราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๑๕ มาตรา ๒๒ ประกอบด้วย
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๑๕ มาตรา ๑๔๓
วรรคท้าย คณะรัฐมนตรีที่พ้นจากตำแหน่งต้องอยู่ในตำแหน่งเพื่อ
ดำเนินงานไปจนกว่าจะตั้งรัฐมนตรีขึ้นใหม่ ฉะนั้นขอความกรุณา
ท่านได้ดำเนินการตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบ
ประชาธิปไตย เพื่อให้มีการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่บริหาร
ราชการแผ่นดินสืบต่อไปโดยเร็วด้วย”^{๕๓}

ถ้ารัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรเป็นหลักแล้ว นายก
รัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ไม่จำเป็นต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรี
แต่อย่างใดเลย แม้จะแพ้เสียงในสภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยสภา
นิติบัญญัติแห่งชาติไม่รับรองกฎหมายของรัฐบาลถึงสามหนก็ตาม

^{๕๓} เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๑-๔๒.

แต่ในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ตามธรรมเนียมที่ผ่านมารัฐบาลก็ต้องเลือกเอาว่าเมื่อรัฐสภาขัดแย้งแล้ว รัฐบาลจะยุบสภาหรือลาออก

ในกรณีของนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์นั้น ท่านเลือกเอาการลาออกของตัวท่านเอง เพราะรัฐบาลชั่วคราวที่เข้ามาทำงานอย่างนั้นหากยุบสภาไปอาจมีปัญหามากกว่า และการเลือกของท่านนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์นั้นก็เป็นทางเลือกในวิธีประชาธิปไตย

เมื่อนายกรัฐมนตรียื่นจดหมายลาออกจากตำแหน่งอย่างนี้ก็เป็นหน้าที่ของสภานิติบัญญัติที่ต้องหาตัวนายกรัฐมนตรี ดังนั้นอีก ๒ วันต่อมา สภานิติบัญญัติก็ประชุมกันเป็นการภายใน หรือว่าจะเอาใครมาเป็นนายกรัฐมนตรี แต่ถึงจะเป็นการประชุมกันภายในก็พอรู้ว่าที่ประชุมว่ากันอย่างไรบ้าง เห็นจะต้องยกคำเล่าของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ ผู้เป็นประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ในขณะนั้นมาให้ดู ท่านเล่าไว้ดังนี้

“เมื่อตอนท่านอาจารย์สัญญาท่านลาออกผมบังเอิญมีตำแหน่งใหญ่โตเป็นประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ได้เรียกประชุมแบบนี้เป็นการภายในแล้วก็ถามสมาชิกสภาฯ นั้นว่าจะเอาอย่างไรกันดี

สมาชิกตอบว่า ประธานเป็นนายกรัฐมนตรีเสียเองซี
ผมก็เห็นตลก บอกว่าไม่เอา นำ อย่างเล่น!

พูดกันไปพูดกันมาก็เสนอนั้นอีก จะให้ประธานเป็นนายกรัฐมนตรี ๖ ครั้ง ๖ คน ถึงวันที่ ๖ ผมเกิดไม่ขัน ต้องขอให้เลิกเล่นกันเสียที จึงได้ท่านอาจารย์สัญญามาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง

ความจริงการประชุมหานายกรัฐมนตรีครั้งนั้น ไม่มีการลงมติประธานสภาฯ จับเอาความเห็นส่วนใหญ่ของสมาชิก ซึ่งฝรั่งเรียกว่า ‘consensus of opinion’ ว่าต้องการท่านอาจารย์สัญญาแล้วนำความขึ้นกราบบังคมทูล”^{๕๔}

นายสัญญา ธรรมศักดิ์นั้น คราวนี้เมื่อได้ทราบเรื่องก็ไม่ผลิผลามยอมรับตำแหน่งง่าย ๆ ได้ขอเวลาไตร่ตรองอยู่เหมือนกัน จนถึงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ จึงได้มีจดหมายตอบจากทำเนียบรัฐบาล ไปยังประธานาธิบดีบัญญัติ ความว่า

“กราบเรียน ท่านประธานาธิบดีบัญญัติแห่งชาติ

ตามที่ท่านรองประธานาธิบดีบัญญัติแห่งชาติทั้งสองได้กรุณาแจ้งความเห็นของสมาชิกสภาธิบดีบัญญัติแห่งชาติส่วนใหญ่ ให้ข้าพเจ้าทราบเมื่อวันวานว่า ข้าพเจ้าขอเวลาพิจารณาดูก่อน แล้วจะกราบเรียนให้ท่านทราบในวันนี้นั้น

ข้าพเจ้าได้สดับรับฟังและพิจารณาทบทวนสถานการณ์โดยละเอียดแล้ว ปรากฏว่าตามเสียงเรียกร้องและสถานการณ์ทั่วไปในขณะนี้เป็นการสุควิสัยที่ข้าพเจ้าจะหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธได้

จึงขอประทานกราบเรียนว่า ข้าพเจ้ารับจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป ในเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ทั้งนี้

^{๕๔} เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๒-๔๓.

เพื่อสนองพระเดชพระคุณชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และ
ประชาชน

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

สัญญา ธรรมศักดิ์^{๕๕}

การเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๒ หรือที่เรียกกันว่า “สัญญา ๒”
นี้ จึงเป็นการมาตาม “วิถีประชาธิปไตย” สถานิติบัญญัติแห่งชาติ
ซึ่งทำหน้าที่รัฐสภายินยอมพร้อมใจเลือกท่านเป็นนายกรัฐมนตรีแต่
นายกรัฐมนตรีจำต้องปรับปรุงรัฐมนตรีบางตำแหน่งเพราะที่กระทรวง
การคลังนั้น นายบุญมา วงศ์สวรรค์ ไม่ยอมกลับมาเป็นรัฐมนตรีอีก
อย่างเด็ดขาด ดังที่ “เกียรติ” ได้บันทึกไว้ในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ว่า

“เฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงการคลัง ซึ่งนายสัญญา ธรรมศักดิ์
เองหมายมั่นปั้นมือจะให้รัฐมนตรีคนเดิม คือ นายบุญมา วงศ์สวรรค์
มารับตำแหน่งเช่นเดิม แต่นายบุญมา ปฏิเสธต่อการที่จะรับตำแหน่ง
นั้นโดยสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังจึงได้คน
ใหม่มารับหน้าที่แทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังคนใหม่ก็คือ
นายสมหมาย สุนทรกุล”^{๕๖}

ในรัฐบาลชุดใหม่นี้ นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ได้ นาย
ประกอบ หุตะสิงห์ เป็นรองนายกรัฐมนตรีคู่ใจ เพราะต้องช่วยทำหน้าที่

^{๕๕} เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๓.

^{๕๖} เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๔.

หลายอย่างแทนนายสัญญา ธรรมศักดิ์เอง โดยมีพลตำรวจตรี อรรถสิทธิ์ สิทธิสุนทร นายตำรวจคนชื่อมือสะอาดและเอาจริงมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเมื่อนายกรัฐมนตรีนำคณะรัฐมนตรีเข้าแถลงนโยบายต่อสภาฯ ก็ได้รับความไว้วางใจ

รัฐบาล “สัญญา ๒” เริ่มปกครองประเทศได้ประมาณ ๑ เดือน ก็มีเหตุวุ่นวายเกิดขึ้นเรียกว่า “การจลาจลที่สี่แยกพลับพลาไชย” ในวันที่ ๔ และ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ เรื่องนี้เมื่อเกิดขึ้นก็เป็นเรื่องเล็กน้อย ซึ่งมาจากการที่เจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมคนขับรถแท็กซี่ฐานกระทำผิดกฎจราจร แต่ผู้ต้องหาขัดขวางต่อสู้ และตะโกนว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจทำร้าย ทำให้ประชาชนที่สัญจรไปมาได้ติดตามไปยังสถานีตำรวจเป็นกลุ่มใหญ่

กลุ่มชนเหล่านี้ได้เรียกร้องให้ปล่อยตัวผู้ต้องหาและได้ทำลายของราชการโดยการเผารถยนต์ของตำรวจและรถยนต์ของเอกชน รวมทั้งพยายามจะบุกเข้าไปในสถานีตำรวจโดยใช้กำลัง

ทางตำรวจก็ต้องใช้อาวุธตอบโต้กลายเป็นการจลาจล

นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็มีอางทนจิตว่างได้ จำต้องประกาศภาวะฉุกเฉินให้ทหารมาดำเนินการปราบปราม เหตุการณ์จึงสงบขึ้นในวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ผลของการจลาจลคราวนี้มีผู้เสียชีวิต ๒๗ คน และบาดเจ็บ ๑๒๐ คน นับว่ามากพอเหตุการณ์นี้นายกรัฐมนตรีก็จำเป็นต้องให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการก็เพื่อรักษาความสงบเพื่อปกป้องคุ้มครองชีวิตและความปลอดภัยของมหาชน

ในความเป็นจริงรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นรัฐบาลที่ยึดหลักธรรมาภิบาลอย่างจริงจัง ความเป็นธรรมาภิบาลที่นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ยึดถือปฏิบัติมาก่อนที่จะมีผู้คนพูดกันมากถึงคำ “ธรรมาภิบาล” นี้ เพราะในระบอบที่มีธรรมาภิบาล

นั้น จะต้องมีความโปร่งใส และประชาชนต้องได้มีส่วนร่วมทางการเมือง และการทำงานของรัฐบาลจะต้องตรวจสอบได้

ผู้ที่ติดตามการทำงานของรัฐบาลนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ จะเห็นว่ารัฐบาลของท่านเป็นรัฐบาลที่มีความโปร่งใสมาก ใครจะตรวจสอบอย่างไรก็ได้ มิใช่เฉพาะแต่สภานิติบัญญัติแห่งชาติเท่านั้น เพราะท่านให้เสรีภาพแก่สื่อสารมวลชนมากกว่าที่เคยมีมา

ทางด้านกรมีส่วนร่วมนั้นก็ถือกันว่ารัฐบาลนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นรัฐบาลที่เปิดโอกาสมาก นิสิต นักศึกษา และประชาชน กลุ่มต่างๆ ล้วนได้มีโอกาสที่จะมีส่วนร่วม และแสดงออกได้เต็มที่ จนมีผู้ที่อยู่ในราชการบางท่านติงว่า ให้คนมีส่วนร่วมมากเกินไป

ครั้งหนึ่ง นายกรัฐมนตรีทานาคะ ของญี่ปุ่นมาเยือนประเทศไทย เลขาธิการศูนย์นิสิต ได้ขอเข้าพบนายกรัฐมนตรีประเทศญี่ปุ่น และขอให้นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นมาเจรจาออกโทรทัศน์ มีหนังสือพิมพ์บางฉบับกล่าวว่า นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นจะมาเจรจาความเมืองกับนายกรัฐมนตรีไทย ทำไมนิสิต นักศึกษา จึงจะต้องนำเขามาเจรจาออกโทรทัศน์ และแล้วนักศึกษาไทยก็ได้พบกับนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น ผู้ที่มีความเห็นว่ นักศึกษาจะพบนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นไม่ได้ เพราะไม่มีความเป็น ประชาธิปไตยนั้นเป็นเรื่องที่มองคนละมุมนั่นเอง

เมื่อครั้งที่นายกรัฐมนตรีประเทศญี่ปุ่นชื่อ นากาโซเน่ มาเยือน ประเทศไทยนั้นยังปรากฏว่า ทางญี่ปุ่นเองก็เคยได้เจาะจงขอพบกับ ผู้นำนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่เขาได้พบปะพูดคุยจากับนักศึกษา ซึ่งเป็นพลังใน สังคมอีกกลุ่มหนึ่ง จึงขึ้นอยู่กับว่าประเทศใด ใครมีบทบาทมาก เขาย่อมต้องการพบ เนื่องจากทางฝ่ายประเทศญี่ปุ่นทราบดีว่าผู้นำนักศึกษา เป็นผู้นำในการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นตั้งแต่เริ่มแรก การที่นายกรัฐมนตรี

สัญญา ธรรมศักดิ์ ให้ทำได้จึงไม่แปลกอะไร อย่างไรก็ตามการทำงานที่เปิดกว้างนี้ก็อาจมีผู้ไม่เห็นด้วย ฉะนั้นผู้ที่อยู่ในฝ่ายบริหารหลายคน อาจจะไม่เห็นด้วยกับนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ซึ่งท่านรับฟังทั้งสิ้น ให้ได้มีส่วนร่วมกันให้มาก

ดังนั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองในสมัยของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงน่าจะปราศจากข้อสงสัย แต่อาจจะมีผู้กล่าวว่าท่านให้มีส่วนร่วมมากเกินไป ครั้งหนึ่ง ดร.ประกอบ หุตะสิงห์ รองนายกรัฐมนตรี สมัยรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เล่าให้ฟังว่า ที่ทำเนียบรัฐบาลนั้น บางทีก็มีกลุ่มเกษตรกรและนักเรียนมาล้อมทำเนียบจนติดตื้นก่อนกิน ท่าน ดร.ประกอบ หุตะสิงห์ได้เคยถามว่า เจ้าหน้าที่ทหารเขาจะมาช่วยเคลียร์ให้จะเอาหรือไม่ นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็ไม่เอา “บอกว่าปล่อยเขา” ความใจดีกับผู้ประท้วงนี้เอง ที่ในสมัยนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นรัฐบาลนั้น จึงถูกตั้งฉายาว่า “รัฐบาลมะเขือเผา” ท่านรับฟังคนมากจนดูว่าอ่อนแอ นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ให้ประชาชนมีส่วนร่วมมาก ทั้งที่ท่านไม่ได้มาจากการเลือกตั้งโดยตรงก็ตามที

ดอกประชาธิปไตยที่บานสะพรั่งอย่างรวดเร็วในประเทศไทย เกินกว่าคนหลายคนหลายกลุ่มจะรับได้ทัน ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งมาก และที่ดูเด็ดก็คือ สภานิติบัญญัติซึ่งมาจากการแต่งตั้งโดยสรรหามาก่อนนั้น กลับขัดแย้งกับรัฐบาลอยู่หลายครั้งหลายครา ไหนจะพลังอื่นๆ ในสังคมที่รุมกันเรียกร้อง ไหนจะสภานิติบัญญัติที่แสนจะอิสระเสรี วันหนึ่งนายกรัฐมนตรีก็ถึงกับล้มป่วย ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นการป่วยจริงๆ ไม่ใช่ป่วยการเมือง

มีข่าวเปิดเผยตอนต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ว่า นายกรัฐมนตรีป่วยด้วยโรคความดันโลหิตผิดปกติ และแพทย์ต้องสั่งให้

พักผ่อนให้มาก ฉะนั้นนายกรัฐมนตรีจึงได้มอบหมายงานทั้งหมดให้รองนายกฯ ประกอบ หุตะสิงห์ทำการแทน หนังสือพิมพ์ในขณะนั้นฉบับหนึ่งรายงานเอาไว้ว่า

“นอกจากนายกรัฐมนตรีจะแจ้งลาป่วยครั้งนี้ให้คณะรัฐมนตรีรับทราบแล้ว ยังได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงทราบว่าเป็นการลาป่วยอย่างไม่มีกำหนด”^{๔๗}

ในขณะเดียวกัน สิ่งที่นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์รอกอยเพราะได้ให้สัญญากับคนไทยทั่วประเทศเอาไว้ว่าจะทำให้เสร็จอย่างรวดเร็วภายใน ๖ เดือน ก็เรียบร้อยออกมา นั่นคือ “รัฐธรรมนูญ” ซึ่งเป็นสิ่งที่ประชาชนเรียกร้องและนำไปสู่การเปลี่ยนรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจรมาเป็นรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ นั่นเอง

แต่กว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้จะคลอดออกมา นายกรัฐมนตรี สัญญา ธรรมศักดิ์ก็เหนื่อยทั้งกายและใจ เพราะพลังในสังคมนอกกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มนิสิตนักศึกษาไม่พอใจต่อร่างรัฐธรรมนูญที่ผ่านวาระ ๒ มาจากสภานิติบัญญัติ ถึงขนาดจับกลุ่มประท้วงดำเนินคดีประณามโจมตีประชาชนสภาฯ สมาชิกสภานิติบัญญัติ และกลุ่มดุสิต ๕๕ อย่างรุนแรงว่าเป็นเผด็จการ

ประเด็นที่โจมตีคือ ประเด็นที่สภานิติบัญญัติตัดสินสิทธิของผู้สมัครรับเลือกตั้งที่มีอายุ ๒๓ ปีโดยกำหนดให้เป็นอายุ ๒๕ ปี และผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจากอายุ ๑๘ ปี เป็นอายุ ๒๐ ปี เมื่อไม่พอใจ

^{๔๗} เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๗.

นิสิตนักศึกษาได้เริ่มจับกลุ่มกันที่ท้องสนามหลวงในตอนเย็นวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ และได้ไปประท้วงต่อที่สภาฯ ในวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ ปรากฏว่าการประท้วงได้ขยายมาที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย และยึดเชื้ออยู่จนถึงวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๗ จนนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ต้องปรึกษาหารือกับประธานสภาฯ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และต่อมานายกรัฐมนตรีสัญญา ก็ได้บอกกับนิสิตนักศึกษาที่ชุมนุมอยู่ให้สลายตัว โดยนายกรัฐมนตรีจะพยายามแก้ไขปัญหาให้ตามครรลอง

พอนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ชี้แจงไปอย่างนี้ ก็มีพลังอีกกลุ่มเรียกว่า “กลุ่มนักเรียนอาชีวะ” ประกาศไม่เห็นด้วยกับกลุ่มนิสิตนักศึกษา และประกาศป้องกันสภาฯ กลุ่มนักเรียนอาชีวะขอให้สภาฯ ทำหน้าที่อย่างอิสระไม่ต้องเกรงใจคำขู่ของกลุ่มนิสิตนักศึกษา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับกลุ่มพลังทั้งสองเผชิญหน้ากัน เล่นเอาคนไทยจำนวนมากพากันวิตกว่าจะเกิดเรื่องวุ่นวายขึ้น ในจำนวนคนไทยเหล่านั้นมีนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์รวมอยู่ด้วย

ปรากฏว่าการณ์กลับดีขึ้นในวันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๑๗ สภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ประชุมพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งคณะกรรมการร่างได้ยกร่างมาให้สภาฯ พิจารณา ที่ประชุมได้มีมติเห็นชอบให้รับร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ด้วยคะแนน ๒๘๐ ต่อ ๖ ฉะนั้นอีก ๒ วันต่อมาในวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้เป็นแม่บทการปกครองของประเทศ รวมเวลาดังแต่นายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี มาถึงวันประกาศใช้รัฐธรรมนูญนี้ นับได้เกือบปี จะขาดไปก็เพียง ๗ วันเท่านั้นเอง

การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ จึงอาจมองได้ว่าไม่เป็นไปตามสัญญาที่นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ให้แก่ประชาชนเอาไว้ว่า

จะให้เสร็จและมีการเลือกตั้งใน ๖ เดือน ทั้งนี้เนื่องจากการพิจารณา ร่างรัฐธรรมนูญนั้น นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ไม่อาจคุมได้ และ ท่านก็ไม่ต้องการจะคุม ในขั้นแรกของการร่าง ท่านได้ให้ นายประคอบ หุตะสิงห์ รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธานคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งก็ร่างเสร็จเสนอสภาได้ภายในเวลา ๓ เดือน ส่วนในขั้นการพิจารณา ของคณะกรรมการนั้น มีนายไพโรจน์ ชัยนาม ศาสตราจารย์ทาง กฎหมายและรัฐศาสตร์เป็นประธานคณะกรรมการ แต่แม้จะพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญกันเข้าไปบ้างก็ตาม ก็มีใจจงใจให้ช้า เพื่อรัฐบาลจะอยู่ในอำนาจให้นาน รัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นั้นเป็นรัฐบาลที่อยาก อยู่สั้น และต้องการพ้นตำแหน่งเร็ว ที่สำคัญนอกจากความล่าช้าที่วานี้ เนื้อหาสาระของรัฐธรรมนูญได้มีความเป็นประชาธิปไตยมาก จนเป็นที่ ชื่นชมกันมากทีเดียว

หนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ตีพิมพ์เรื่องเกี่ยวกับ รัฐธรรมนูญฉบับนี้เอาไว้อย่างน่าสนใจตอนหนึ่งว่า

“รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ หรืออีกนัยหนึ่งรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธย ให้ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๗ เดือนนี้ นอกจากจะได้ขึ้นชื่อว่า เป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่มีบทบัญญัติมากที่สุดหรือมากกว่ารัฐธรรมนูญฉบับใด ๆ ที่เคยใช้มาในเมืองไทยแล้ว ยังกล่าวได้ว่าเป็น รัฐธรรมนูญฉบับที่มีปัญหาอันวุ่นวายมากที่สุดอีกด้วย กล่าวคือ มีปัญหาทั้งที่ก้ำกึ่งอยู่ในระหว่างการมีมติเห็นชอบให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแล้ว ก็ตาม”^{๕๔}

^{๕๔} เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๗.

แต่ในสายตาของผู้สนใจการเมืองไทยหลายคนได้ยอมรับว่า รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นรัฐธรรมนูญเพียง ๑ ใน ๒ ฉบับที่วางกฎเกณฑ์ การปกครองของเมืองไทยในแบบประชาธิปไตยมากที่สุด

มีรัฐธรรมนูญแล้วนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ก็ดูจะสบายใจ และนับวันที่ตนจะพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไป และได้รัฐบาลใหม่เข้ามาบริหารประเทศ แต่กระนั้นในช่วงที่รอเลือกตั้ง นี้เองก็มีเรื่องหนักใจมาถึงนายกรัฐมนตรีเข้าอีกจนได้

คราวนี้อดีตนายกรัฐมนตรี จอมพล ถนอม กิตติขจรซึ่งเดินทางไป อยู่สหรัฐอเมริกาได้ลอบเดินทางเข้ามาในประเทศไทยเพื่อเยี่ยมขุน ไสวกิตฯ ผู้เป็นบิดา ซึ่งตามข่าวว่าป่วยหนัก เขาว่ากันว่าก่อนหน้านี้ จะเดินทางเข้ามา จอมพล ถนอม กิตติขจรได้ให้ญาติมาแจ้งทางนายกรัฐมนตรี แต่รัฐบาลไม่ยินยอม เพราะเห็นว่าบรรดานิสิตนักศึกษาและ ประชาชนยังไม่ลืมเหตุการณ์นองเลือดเมื่อ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ถ้าจอมพล ถนอม กิตติขจรกลับเข้ามา ก็อาจเกิดวุ่นวายได้ ซึ่งก็เกิดขึ้น จริงๆ

จอมพล ถนอม กิตติขจรและภรรยาได้ลอบเดินทางเข้ามาในคืน วันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

พอข่าว จอมพล ถนอม กิตติขจรเผยแพร่ออกไป ศูนย์นิสิต นักศึกษาและประชาชนก็จัดการชุมนุมประท้วง และมีข้อเสนอเป็น คำขาดเสียด้วย ให้รัฐบาลของนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์จัดการ ให้จอมพล ถนอม กิตติขจรออกไปนอกประเทศ ซึ่งคณะรัฐมนตรีก็ได้ มีมติให้จอมพล ถนอม กิตติขจรเดินทางออกจากประเทศไป

แต่ จอมพล ถนอม กิตติขจรยังไม่ออกไป

จนกระทั่ง พลเอก กฤษณ์ สีวะรา ผู้บัญชาการทหารบกได้เป็น ผู้เจรจา จอมพล ถนอม กิตติขจรจึงได้ยอมเดินทางออกไปพักอยู่ที่สิงคโปร์

และเอาตัวขุนโสภิตฯ ไปรักษาพยาบาลที่นั่นด้วย เป็นอันว่าท่านนายกรัฐมนตรีหมดทุกขไปอีกครั้ง

รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๗ ที่ประกาศใช้ในสมัยที่นายสัญญาธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีนี้ใช้มาได้ประมาณ ๓ เดือนเศษ ก่อนที่จะมีการเลือกตั้งทั่วไปตามที่กำหนดไว้ในมาตรา ๒๓๓ ที่ให้มีการเลือกตั้งภายในหนึ่งร้อยยี่สิบวัน ก็ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญฉบับนี้สำเร็จ ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม โดยมีผลในวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เรื่องที่สำคัญที่ทำให้มีการแก้ไขอย่างเร่งด่วนก็คือเรื่องผู้เสนอชื่อแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา ที่เดิมนั้นรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๗ มาตรา ๑๐๗ ใต้ระบุให้

“ประธานองคมนตรีเป็นผู้ลงนามสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา” เพราะบัญญัติไว้ในมาตรา ๑๑๐ ว่า “พระมหากษัตริย์จะได้ทรงเลือกและแต่งตั้งบุคคล”

การแก้ไขนั้นจึงเน้นเฉพาะที่มาตรา ๑๐๗ และ ๑๑๐ เท่านั้น โดยให้มาตรา ๑๐๗ แก้ไขเพิ่มเติมวรรคที่สองเสียใหม่เป็น

“ให้นายกรัฐมนตรีเป็นผู้ลงนามสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา”

นอกจากนั้นก็แก้ไขมาตรา ๑๑๐ ดัดคำที่ให้พระมหากษัตริย์ “ทรงเลือก” ออกเหลือเพียง “ทรงแต่งตั้งบุคคล” เท่านั้น การแต่งตั้งวุฒิสมาชิกจึงเป็นเรื่องของนายกรัฐมนตรีที่เป็นนักการเมืองดังที่เคยมีการปฏิบัติมา

นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ได้อยู่เป็นนายกรัฐมนตรีจัดการให้มีการเลือกตั้งทั่วไป ได้ผู้แทนปวงชนเข้ามาจัดตั้งรัฐบาลใหม่เรียบร้อย โดยมี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมทย์หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เป็นรัฐบาลแล้ว ท่านจึงได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีที่คนอื่นหลายคนปรารถนา และได้เป็นประธานองคมนตรีต่อมา

การเป็นนายกรัฐมนตรีในยามหน้าลี้หน้าขวานของนายสัญญา ธรรมศักดิ์คราวนั้น ถึงแม้จะมีคนวิพากษ์วิจารณ์กันมาก เพราะมีสิทธิและเสรีภาพอย่างมาก จนดูเหมือนรัฐบาลทำอะไรที่บกพร่องมาก จริงๆ แล้วคนทั่วไปก็รักและชื่นชมพอสมควร ดังจะเห็นได้จากที่มีบริษัทเอกชนแห่งหนึ่งได้ทำการสำรวจความรู้สึกของประชาชนที่มีต่อนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ โดยสอบถามจากบุคคลทั้งชายและหญิงในวงการต่างๆ จำนวน ๔๓,๗๕๐ คน โดยการสุ่มตัวอย่างจากทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดได้ผลออกมาให้ดูกันดังนี้คือ

ผู้ตอบร้อยละ ๘๘ สงสาร รักและชอบในวิธีการปฏิบัติงานของสัญญา ธรรมศักดิ์ มีเพียงร้อยละ ๑๓ ที่ตำหนิความอ่อนแอและไม่เด็ดขาด อันเป็นจุดเด่นของรัฐบาลก็อยู่ที่เรื่องการให้เสรีภาพแก่ประชาชนมาก รัฐบาลที่ให้เสรีภาพแก่ประชาชนมากก็ย่อมเป็นรัฐบาลที่ปกครองตามวิธีประชาธิปไตยนั่นเอง ยิ่งไปกว่านั้นประชาชนก็ยังพอใจ “ในความซื่อสัตย์ของนายกรัฐมนตรี” หนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ได้แสดงความเห็นต่อความรู้สึกของประชาชนที่มีต่อนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์เอาไว้ว่า “แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกนิยมรักใคร่ที่ประชาชนมีต่อนายกรัฐมนตรีทั้งหมดนี้ ถ้าว่าไปแล้วก็ต้องจัดว่าเป็นผลเนื่องมาจากคุณสมบัติหรือบุคลิกส่วนตัวของนายกรัฐมนตรีนั่นเอง หาใช่เป็นความพอใจที่มีต่อระบอบการปกครอง หรือวิธีการบริหารที่บัญญัติไว้ในธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ซึ่งใช้อยู่ในขณะนี้ไม่ เพราะเคยมีนายกรัฐมนตรีที่บริหารประเทศโดยอาศัยธรรมนูญฉบับเดียวกันนี้ แต่กลับได้รับความเกลียดชังหรือคำตำหนิติเตียนอย่างมากมาย”^{๔๕}

^{๔๕} สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๗) หน้า ๔.

เมื่อได้พิจารณาถึงการประพฤติปฏิบัติของนายกรัฐมนตรีสัญญาธรรมศักดิ์ ในช่วงที่ท่านเป็นหัวหน้ารัฐบาลปกครองแผ่นดินไทยมาประมาณ ๑ ปีเศษนั้นก็เป็นที่ประจักษ์ว่า นายกรัฐมนตรีสัญญาธรรมศักดิ์ ได้ดำเนินการตามวิธีประชาธิปไตย และที่เป็นดังนี้ก็เพราะนายสัญญา ธรรมศักดิ์ โดยตัวท่านเอง เป็นผู้ที่เชื่อมั่นในการเมืองแบบประชาธิปไตย อุปนิสัย และการปฏิบัติของท่านในหน้าที่การงานต่างๆ ก็เป็นไปในแนวทางนี้ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เคยให้สัมภาษณ์หนังสือสไตล์ เอาไว้ในภายหลังที่พ้นตำแหน่งและหน้าที่ทางการเมืองแล้วว่า

“แต่ผมก็นับถือระบอบประชาธิปไตย เพียงแต่ว่าตอนนี้กลายเป็นผู้ฟังไปแล้ว ไม่ได้เป็นผู้นำ แต่ก็ยังสนใจอยู่เพราะเกี่ยวกับชีวิตบ้านเมืองของเรา”

เมื่อได้ศึกษาจากเอกสารจะพบว่า ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ มีความเชื่อเรื่องที่จะต้องทำงานกับคน และดีกับคน ซึ่งท่านได้แนะนำไว้ว่าต้องปฏิบัติดีต่อคน ท่านเห็นว่าการมีส่วนร่วมเป็นเรื่องสำคัญ และมีการปรึกษาหารือรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นเสมอ สมัยที่เป็นปลัดกระทรวงยุติธรรม ได้มีคนเขียนบัตรสนเท่ห์เพราะไม่ลงชื่อ แนะนำแก้ไขการทำงาน ท่านก็รับเอามาพิจารณา และให้ผู้ร่วมงานได้ทราบ ตอนที่ เป็นอธิการบดีขณะนั้นการแต่งตั้งผู้บริหารอย่างคณบดีไม่ต้องมีการหารือคณาจารย์ในคณะ ปรากฏว่าอธิการบดีอย่างนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เชิญอาจารย์ไปพบไปสนทนาหารือด้วย

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ มีความคิดเห็นว่าประชาชนมีความสำคัญ ดังเช่นที่ สุลักษณ์ ศิวลักษณ์เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ ฉบับวันอาทิตย์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ว่า นายสัญญา

เคยกล่าวว่า ในฐานะเป็นนายกรัฐมนตรี ต้องรับฟังเสียงของประชาชน เพราะว่า เสียงประชาชนคือเสียงสวรรค์ ดังนั้นวิธีการปกครองของ นายสัญญา จึงเป็นการปกครองวิธีประชาธิปไตย นี่คือแบบอย่างที่หนึ่งของนายสัญญา ธรรมศักดิ์^{๖๐}

แบบอย่างที่สอง คือ สัญญายึดถือความซื่อสัตย์เป็นสรณะ ดังจะเห็นจากวิดิทัศน์ ชีวิตและงานของ ศาสตราจารย์ สัญญา นายปลั่ง มีจุล อดีตเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้กล่าวว่า เมื่อนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ ทราบว่าการเป็นนายกรัฐมนตรีมีเงินอยู่ในมือโดยไม่รู้ตัวถึง ๔๕ ล้านบาท เมื่อท่านได้ทราบจึงสั่งให้รีบคืนให้เป็นสมบัติของแผ่นดินต่อไป โดยไปปรึกษากับนายบุญมา วงศ์สวรรค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ถึงวิธีการส่งคืนเงินจำนวนนั้น ด้วยการเป็นนักการเมืองที่ซื่อสัตย์ จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการ หรือ ป.ป.ป.ขึ้น เรื่องความซื่อ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็เล่าเอาไว้เองน่าฟังดีมากว่า “วันหนึ่งในสภาผมถูกเขาค่ำสวयงมมาก จำจนเดี๋ยวนี้ สมาชิกในสภาย่ำไปเอ่ยชื่อเลย เขาบอกว่า ท่านนายกครบอย่าถือความซื่อเป็นสำคัญอย่างเดียวนะ เพราะถ้าซื่อมากแล้วมันเช่อ และถ้าเช่อแล้วมันโกงัดชบเลยนะครับท่าน ผมก็มาคิดว่าเขาพูดจริงหรือเปล่า ถ้าจริงก็แปลว่านักการเมืองไม่ซื่อพอ ต้องไม่ให้เช่อ ผมนี่มันจะเช่อนะ ไม่เสียใจเลย ผมเห็นว่ามันเป็นคติธรรม วันนั้นอาจารย์ดอกเตอร์ประกอบ หุตะสิงห์อยู่ด้วย ได้ยินเต็มสองหูเหมือนกัน...”^{๖๑}

ถ้ากล่าวในเรื่องการเมืองกับความซื่อ อ่านแล้วเห็นได้ชัดเลยว่า คนอย่างนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นั้นเป็นอย่างไร ท่านบอกถึงความ

^{๖๐} “An exemplary gentleman” ใน Perspective, Bangkok Post (January 20, 2002) หน้า ๓.

^{๖๑} ๗ รอบอาจารย์สัญญา. อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๓.

เหมาะสมของตัวท่านกับการเป็นนักการเมืองเอาไว้ดีกว่าท่านนั้นไม่
เหมาะกับการเป็นนายกรัฐมนตรื

“เพราะเหตุว่าการเป็นนักการเมืองคือเป็นนายกฯ นั้นนะ
มันไม่เหมาะกับนิสัยของผม ซึ่งชอบสงบไม่ชอบมีเรื่องร้อนใจ”^{๖๒}

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นวันที่นายกรัฐมนตรี
สัญญา ธรรมศักดิ์ พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี อันเป็นภาระที่หนัก
เมื่อเดินทางกลับบ้านก็ได้พบข้อความที่ประทับใจท่าน เขียนไว้ที่บน
กระดานดำ ดังคำบอกเล่าที่ถ่ายทอดลงในหนังสือพิมพ์ไทยโพสต์ว่า

“ได้ทำดีที่สุดแล้ว

ต่อแผ่นดิน

ได้แสดงความภักดียิ่งแล้ว

ต่อเจ้าเหนือหัว

ได้ให้ความเมตตาอย่างยิ่งแล้ว

ต่อเพื่อน

นฤติ สนธิ ปรี สุข (สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี)”^{๖๓}

นี่คือคำต้อนรับจากบุตรชาย นายแพทย์ จักรธรรม ธรรมศักดิ์
และนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็เขียนตอบบุตรชายด้วยความปลื้มใจว่า
“I appreciate this greatly” และนายแพทย์ จักรธรรม ธรรมศักดิ์นี้เอง
ที่ได้พูดถึงพ่อ และทำให้เรามองเห็นภาพของนายสัญญา ธรรมศักดิ์
ผู้เป็นนายกรัฐมนตรี ที่เป็นคนเรียบง่าย ดังปรากฏในรายงานของ
หนังสือพิมพ์ไทยโพสต์ว่า

^{๖๒} ๗ รบอจารย์สัญญา. อ้างแล้ว, หน้าเดียวกัน.

^{๖๓} “รำลึกอาจารย์สัญญา” ใน ไทยโพสต์ แทบลอยด์ (ฉบับที่ ๖๘, ๑๓-๑๕ มกราคม ๒๕๔๕)
หน้า ๒.

“พ่อเป็นคนสมถะ สันโดษ ชอบเรียบง่าย ไม่ชอบเจ้ายศ
เจ้าอย่าง ไม่ชอบขบวณ ไม่ชอบหอมล้อม..... ตั้งแต่จำความได้
พ่อก็เป็นอย่างนี้ จะเป็นนายกฯ เป็นประธานองคมนตรี เป็นอธิการบดี
ความสุขของพ่อคือการเป็นคนธรรมดา...”^{๖๔}

นับเป็นคำสรุปที่ทำให้ฉวิลถึง สุภาพบุรุษ นาม สัจจะ ธรรมศักดิ์
คนของมหาชนได้เป็นอย่างดี

^{๖๔} เพิ่งอ้าง.

ขอขอบพระคุณ

ข้อเขียนนี้ได้อาศัยข้อเขียนและคำบอกเล่าของท่าน
ทั้งหลายที่เขียนถึงอาจารย์สัญญาไว้ก่อนหน้าแล้ว ผู้เขียนขอ
อนุญาตยกเอามาใช้แต่ละตอนเพื่อบรรยายถึงอาจารย์สัญญา
ขอได้โปรดอนุญาตด้วย และขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

บรรณิณี เศรษฐบุตร

พิมพ์ที่
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศูนย์รังสิต โทรศัพท์ ๐-๒๕๖๔-๓๑๐๕ ถึง ๑๑
ท่าพระจันทร์ โทรศัพท์ ๐-๒๒๒๔-๗๓๕๗ ถึง ๘
ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นายธีรพงศ์ ประดิษฐ์กุล
พ.ศ. ๒๕๔๕

